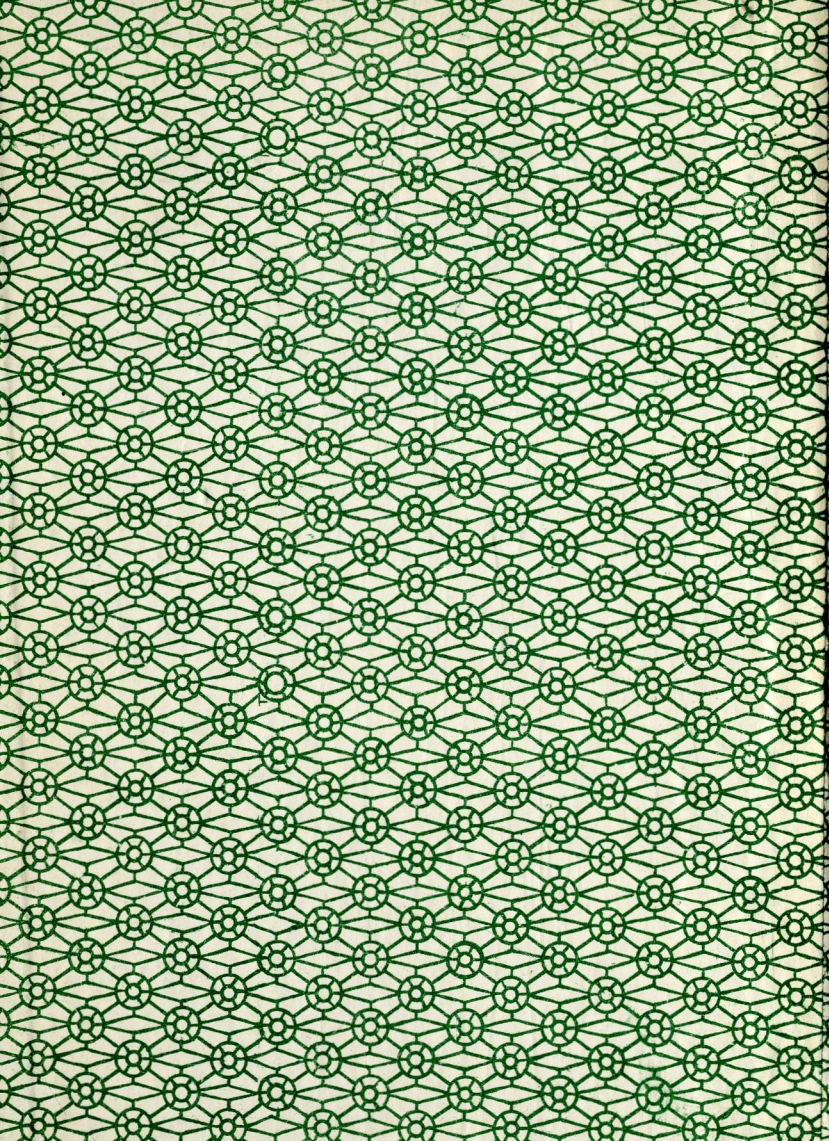
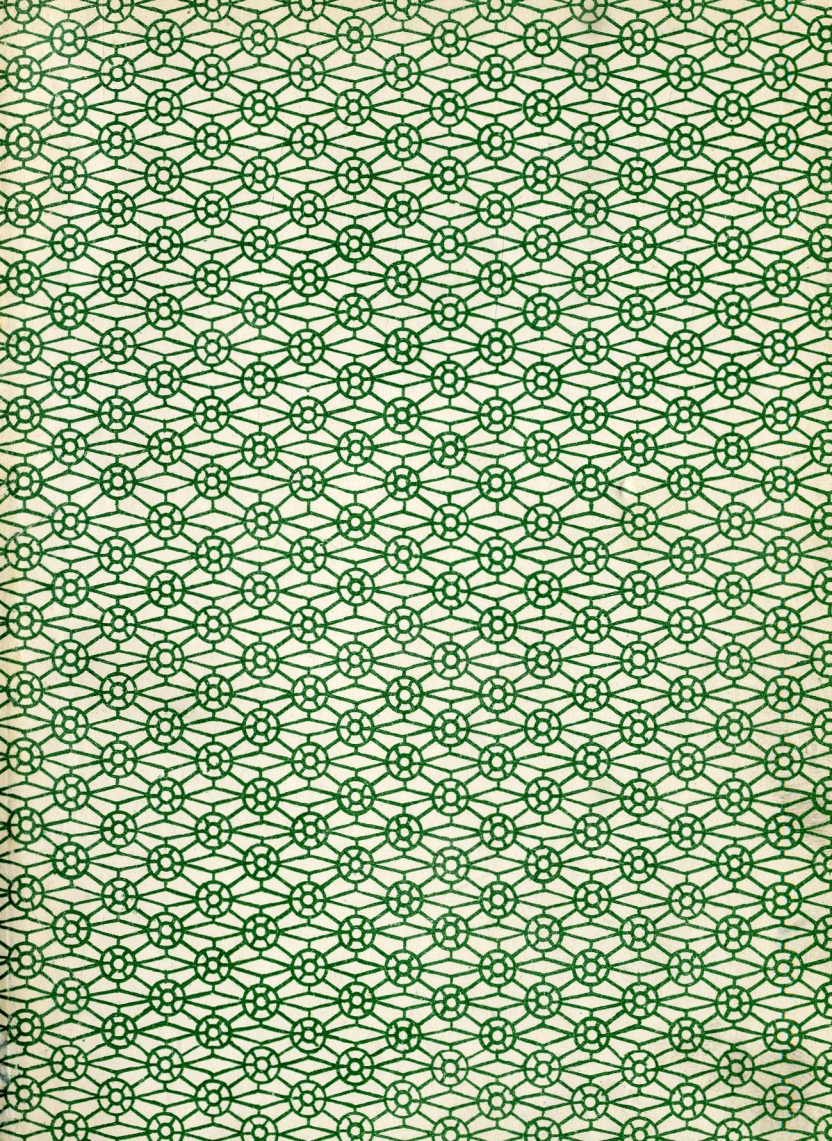

36128

100 p/437

ВСТАН

54048

Др. ІВАН МАКСИМЧУК
К О Ж У Х І В

12/10/10

12/10/10

06 10

ММММ

Др. ІВАН МАКСИМЧУК

КОЖУХІВ

(СПОМИНИ)

5697
9(15)
Нак. Льв. Обл. 19(15) - 1941

ср 2/50

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЧА КООПЕРАТИВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“
1930

Вступ.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Назва місцевости Кожухів мало відома в нашій воєнній мемуарній літературі. В спогадах учасників згадується загально, що по відомім переході двох бригад большевики виарештували старшин та стрільців в запілля (Жмеринці, Вапнярці, Винниці, Козятині, Хвастові та Києві) та вивезли кілька соток старшин до Москви, де їх в часі транспорту водними шляхами потоплено, або в Москві розстріляно.

Про Кожухів біля Москви, де в дійсности інтерновані старшини та стрільці У. Г. А. перебували, майже ніхто з наших воєнних мемуаристів не згадує. Що більше навіть ніхто з безпосередніх учасників кожухівських подій не завдав собі труда та не оголосив досі друком нічого, що торкалося би тієї частини історії У. Г. А., наслідком чого назва Кожухів набрала якоїсь таємничости, сповилася німбом чогось невідомого. І вийшла плутанина відносно долі старшин та стрільців, яких в Кожухові запроторено за високі, дротом обмотані паркани, хоча багатьом із них пощастило вирватись і вони живуть між нами та можуть неодну історію про тодішні часи та людей не тільки розказати, але й письмом закріпити. Річ ясна, що недостача таких спогадів потягає за собою, в логічній консеквенції, разячі помилки в спогадах дотеперішніх літопис-

ців долі У. Г. А. на Україні по зірванні з більшовиками і по перевороті з 23/IV 1920 р. Всякі інформації, що їх подають мемуаристи, основані майже виключно на поголосках і чутках, якими тоді широко Україна гомоніла, а які передіставшись через воєнні фронти регулярних армій та громадянської війни, затратили виразні межі правди та фантазії.

Досі вияснені тільки менше-більше докладно арешти і роззброєння галицьких старшин та стрільців, що діялись в Києві по перевороті на фронті в дні 23/IV 1920 р. Др. Ст. Шухевич, в своїх Споминах т. V. описує докладно на стор. 37—48 арештування галицьких частин, що стояли в Києві, але нема в тому описі дальшого ходу подій, якого, річ ясна, шановний автор не знає і не міг знати, бо не був їх учасником. Описані в цім розділі події найдуть доповнення і закінчення саме в цій хроніці, яку я зладив на основі власних переживань, а також спогадів інших осіб, моїх товаришів та знайомих, що зі мною пережили ці жахливі часи і які лише якомусь сліпому щастю завдячують, що остали в живих.

Недостача докладних описів учасників цієї трагедії, довела дальше і до того, що Др. Ст. Шухевич у своїх Споминах, в деяких місцях, розійшовся з правдою, описуючи події, яких початок правдивий, та кінець ніяк не годиться з дійсністю. Це торкає в першу чергу дальшої і кінцевої долі ген. Микитки й ген. Ціріца, про яку Др. Шухевич зовсім хибно згадує на стор. 35 і 36. V. тому, а також долі чет. Івана Левандівського, команданта

„Авто-панцирного Дівізіону“, на сторінках 29, 30 і 31 цьогож тому.

Щоби дальше баламуцтво не ширилося та щоб майбутній історик У. Г. А. не потребував сушити собі голови, я списав останні події У. Г. А., що діялись по переході наших двох бригад на сторону Армії УНР., причому стараюся висвітлити ці події об'єктивно і предметово так, як вони перед 10 роками чергувались.

Моя хроніка це вислід збірної праці моєї та Вп. Андрія Сиротюка, повітового судді в Надвірній, Дра Романа Слюзара, адвоката в Микулинцях, Осипа Берка, адвокацького кандидата в Дрогоїві, біля Радимна, К. Л. повітового судді в Т., Дениса Хирівського, гімназіяльного вчителя в Золочеві, Володимира Мазяка, власника реальности в Стрию, Миколи Калустя, дир. Р. С. У. К. у Львові, Якова Семянишиного, купця в Калущі, Вінкента Миклашевича, повітового судді в Калущі та Омеляна Колонницького, молодшого, студента техніки в Стрию, котрі були ласкаві прислати на квестіонар, який я виготовив, цінні інформації, що доповнили та в багатьох місцях вияснили цю кінцеву історію останків УГА. і за це складаю їм на тому місці щирю подяку.

I.

В половині місяця березня 1920 р. почалась ліквідація галицьких частин та установ в Балті і тоді наплинуло багато стрільців, зокрема старшин до Збірної Станиці ЧУГА. в Бірзулі. До цієї Станиці приїхали десь в другій половині березня 1920 р. також розбитки і рештки всяких частин ЧУГА., що досі кватирували в Роздільній, між ними і картографічний відділ УГА., але він скоро переїхав до Балти, решта як недобитки українського театру, харчеві старшини та військові судді осталися в Бірзулі, де розквартирувались частинно по вагонах на станції, частинно по приватних домах в містечку. В Бірзулі застав я кількох військових суддів, які з причини обмеження „штатів“ в галицькій Рев-воєнтрибуналі в Балті, знайшлися „на складі“ у Збірній Станиці та терпеливо дожидали вирішення своєї долі.

В Збірній Станиці, як персональний референт, працював мій знайомий зі Стрия сотн. К. Л. wraz зі своїми шваграми Богданом та Денисом Хирівськими. Начальником канцелярії був чет. Іван Кузьмак, а його помічником народній вчитель зі Стрия Іван Чабан, старша вже людина, а також канцелярійні сили. Ліквідуючим Збірної Станиці був пор. Штрум, а йому до помічі призначено хор. Табака (оба Жиди), які виплачували побори стар-

пинам і стрільцям, та в міру потреби видавали нам частин одягу, головно шкіру на зелівки, шалки, а також інші річі прим. тютюн, паліроски ітд. Комплетних одягів видавано дуже мало, бо їх не було, а той малий запас треба було держати для вояків, які вертали з лікарень. Головним завданням Збірної Станиці було відбирання старшин і стрільців, що як виздоровці вертали з усяких лікарень, і їх опісля приділювано до частин по бригадах та установах ЧУГА.

Командантом Збірної Станиці був спершу от. Стафіняк, пізніше сотн. Микола Капуста, політком був пор. Яцишин, що залюбки заглядав до чарки, хоча позатим був взірцевим старшиною, чемним і привітним і кожному в міру сил помагав. Енергійним членом командного складу Збірної Станиці був пор. Кардаш, що орудував також старшинською харчівнею, яка містилась у вагоні на стації, де стояла також і большевицька ЧК. зі своїм арештантським вагоном, чорним і понурим, з загратованими вікнами. Старшинська харчівня видавала усім старшинам Збірної Станиці добрі, як на ті часи, обіди навіть з присмаками.

Серед чекістів бірзульської ЧК. звертав на себе увагу якийсь тип з бандитським виглядом, кульгавий на ліву ногу, який походяючи по стації мав звичку вимахувати коротко врізаним крісом понад головою, причому під адресою нас Галичан викрикував всякі обидливі слова та посміхався зідливо. На ці його провокації ми не звертали уваги, бажаючи виминути всякі непорозуміння між большевиками та нами. В Бірзулі „Чрезвичайка” розстрі-

ляла — як потайки розказувано — кількох Галичан, між іншими Петрицького (імени не пригадую собі, мабуть Степан), молодшого брата бувшого посла до австрійського парламенту, покійного Михайла Петрицького, що пізніше помер в мурах винницької ЧК. Молодого Петрицького захопили чекісти в потязі підчас їзди з Бірзулі до Одеси і його присуджено на смерть на підставі найдених при ньому легітимаційних паперів з часів його служби при Армії чи цивільних установах УНР.

В часі нашого побуту в Бірзулі переживали ми раз у раз неспокійні події. По селах зривалися стихійні повстання селян, від часу до часу чути було далекі гарматні вистріли, а повстанчий отаман Заболотний непокоїв вічно большевицькі частини. З цього приводу в Балті, віддаленій від Бірзулі яких 8—10 верств заєдно трівожились большевицькі установи. Для усмирення мабуть повстань, а на всякий випадок з метою вдержання в своїх руках залізничої лінії від Роздільної по Балту, являвся від часу до часу на стації Бірзуля величезний большевицький панцирник, що стежив на лінії Бірзуля—Балта, щоби повстанці не нищили залізничних рейок, та не відрізали Полевого Штабу ЧУГА. від залізниці Одеса—Київ.

В часі нашого побуту в Бірзулі український театр, в склад якого входили між іншими наші артисти Рубчак, Сорока і інші, а також небіщик уже нині пор. суддя Іван Шиян (знаменитий комік і актор), дав кілька вистав у залізничних будинках, де була велика саля.

В звязку з ліквідацією частин і установ ЧУГА,

виїхав дня 30 березня 1920 р. ширший Полевий Штаб ЧУГА. з Балти до Києва, а дня 2/IV 1920 виїхав туди також і тісніший Полевий Штаб ЧУГА. З початком квітня 1920 р. вирішено також ліквідацію всіх етапних та запасних частин, а в слід за цим і Збірної Станиці в Бірзулі. Для переведення цього пляну заряджено військово-лікарський перегляд всього вояцтва в Бірзулі, а головно старшин, з тим, що нездібні до чинної служби будуть приділені до військових мабуть старшинських вишколів у Києві. З метою переведення цього перегляду приїхав з Балти до Бірзулі сотник Кондрацький (бувний гімназіяльний учитель в Рогатині), якому приділено до помочі сот. К. Л., перзонального референта, який явився з відносними особистими актами. При перегляді багато старшин зголосилося добровільно до чинної служби і їх відіслано опісля до Києва. Лікарські оглядини переводив наш лікар Др. Ваврик (тепер в Радехові), який видавав багатом старшинам посвідки нездібности до військової служби. При перегляді асистував ще якийсь лікар Наддніпрянець чи Москаль, що служив в нашій армії.

Визнані за нездібних старшини, стрільці, актори, інваліди ітд. а також жіноцтво становили отже останній транспорт, який мав виїхати до Києва і там мали усі ці нездібні одержати приділи у військовій або цивільній службі.

Ця група була дуже численна, бо нараховувала кілька соток людей, мимо того, що багато наших ще перед Великодними Святами на основі даних їм 6-тижневих відпусток розїхалося на всі

сторони, головню до Одеси, щоб поглянути на місто та Чорне Море і там може без турбот та повсякденної жури веселіше перебути свята. З моїх близьких знайомих виїхали в сторону Одеси пор. судді — А. Сиротюк та Др. Р. Слюзар в товаристві одного зі старшин, що віз гроші для залоги ЧУГА в Одесі. Та саме в тому часі сотн. Шепарович, командант галицької кінності III. Бригади, підняв в Затишу повстання проти большевиків, що довело до партизанських боїв і пор. судді Сиротюк та Слюзар боячись арештування по важкій дорозі завернули зі стації Веселий Кут до Бірзулі, приїхавши військовим большевицьким транспортом у вагоні для цивілів. Від них довідалися ми про арешти та розстріли Галичан в Одесі. Оповіданню цьому ми не хотіли вірити, бо не припускали ніколи, що невинні в нічому наші стрільці та старшини могли би так дорого заплатити за повстання сотн. Шепаровича, але ці жахливі вістки таки справдились.

Великодні свята 1920 р. перебули ми в Бірзулі і нічю з 17/IV на 18/IV 1920 р. виїхали в напрямі Києва. Виїхали усі Галичани, бо ходили слухи, що цих, які залишуться, розстріляють, а утвердило нас в тому переконанню підозріле маневрування большевицького панцирника, який на кілька днів перед виїздом зраджував наміри забрати наші харчеві вагони, в чому перешкодило наше збройне поготівля.

Дорога з Бірзулі до Жмеринки обійшлася без пригод. Ми їхали досить поволі та задержались довше на стації Рудниця і там по обіді — не пригадую собі з якої нагоди, — виголосив до цілого

транспорту промову блп. Михайло Петрицький, бувший посол, який їхав з нами. Його промова мала характер виразно прихильний большевикам. Між іншими підчеркнув він, що дорога до освободження Галичини веде лиш через злуку з Червоною Армією. Промова ця — правду кажучи — була виголошена з патосом і була виявом тодішніх настроїв Галичан, а бодай значної їх частини, бо тоді так загально думалося, що тим способом можна розв'язати справу нашої тісніщої батьківщини. Але більшість старшин та стрільців сміялася з тієї промови, кажучи, що старий Петрицький здурнів на старість...

II.

До Жмеринки наш ешелон приїхав в п'ятницю, дня 23/IV' о́коло 4 по пол. Потяг зупинився недалеко особового двірця. За яку годину перетягнуто його на київський шлях. Вагони залишились тут, а машина відїхала.

Днина була сонячна і тепла. Нам навкучилось сидіти стільки днів у товарних вагонах, тож скоро розбрилися по пероні, а деякі — між іншими і я — пішли подивитись на містечко, де ми довший час простояли за часів української влади. Місто на зовнішній вигляд не змінилося. Помітне було занедбання; вулиці брудні, всюди повно сміття та гною, а на базарі впадала в очі не́достача продуктів, яких стільки бачилось літом 1919 р. в Жмеринці. В місто вийшов я з метою відвідати мого господаря, у котрого довший час кватирував, але не застав його в хаті. Вертаючи на стацію вступив я до дому, на котрім пишалася вивіска „Клуб Партії Українських Боротьбістів“ і там дістав кілька чисел українських часописів, між іншими орган боротьбістів „Боротьбу“, якої ми довший час не бачили.

Ніч перебули ми у вагонах. Раненько в суботу дня 24/IV' 1920 р. розбудив нас голос нашого політкома пор. Яцишина, який в товаристві команданта ешелону сотн. М. Капусти переходив попри

ваґони, стукаючи в двері. Він наказав одягнутися та бути готовими, бо — як говорив — мають наступити якісь важні події. Заледви ми встигли одягнутись і виглянути через відчинені двері у вагонах, як хтось доніс нам, що якийсь галицький харчевий ешелон, що стояв недалеко від нас, окружили червоноармійці та почали роззброювати. Майже в тім самім моменті побачили ми, як від сторони стації Жмеринка підходили до нас червоноармійські частини з наїженими крісами. Ми навіть не спам'яталися, як червоні вже обступили нас та спрямували на наші ваґони скоростріли. Безпосередно потім політком. пор. Яцишин, сотн. М. Капуста і якийсь червоноармійський командир, що добре володів німецькою мовою, в товаристві 4 наших стрільців, які несли велику плахту, візав нас до зложення і видання всякої зброї, ременів, мап та інших військових річий. Приказ цей повторив і большевицький командант та загрозив, що коли по переведеній ревізії знайдеться у кого що небудь, то цей дістане кульку в лоб із свого власного револьвера чи кріса. Ми цьому наказові повинувалися і складали в плахту, що в нас було. Дехто з нас інтерпелював наших командантів та большевицького командира в справі цього незрозумілого для нас роззброєння і большевицький старшина пояснював, що це мабуть якесь мале „непорозуміння”, а сотн. Капуста дораджував зложити зброю, бо „непорозуміння” вскорі виясниться. Що правда, серед нашого транспорту були голоси, що ми повинні ставити активний опір, боротися до загину і не дати себе роззброїти красноармійцям, та плян цей мусів

впасти, бо мало хто з нас мав при собі зброю (були лиш револьвери), тому що наш ешелон складався з давно вже обеззброєних старшин, інвалідів, суддів, акторів та жінок. Притому на успокоєння умів, яким впав на думку цей плян збройного спротиву, вплинув також сотн. Др. Бемко, який їхав тим транспортом, а який представив їм, що вислід боротьби мусівби бути для нас катастрофальний, задля переваги червоноармійців зі скорострілами та боєздатним вояком, чого в нас не було. Ми віддали всю нашу і так малочисельну зброю ще й тому, що большевицький командант чуючи перевагу своїх скорострілів, ставав чимраз більше певним та нахабним погрожуючи, що як при ревізії знайде у кого небудь рештки зброї, того на місці розстріляє.

По роззброєнню, на приказ команди ешелону і за дозволом большевицького командира ми одержали обід та ще деяку поживу з магазину, як хліб, солонину ітд. Та большевицький командир побачивши, що наш харчевий пор. Кардаш роздає старшинам та стрільцям харчі з магазину в надмірній кількості, припинив це. В часі обіду пор. Кардаш лишивши свої річі у вагоні втік. В тім часі багато наших надіючись дальших ревізій подерло й попало всякі документи та папері. Тоді і я мусів з жалем серця позбутися мого обширного записника, який провадив щоденно від дня 10/5 1919 р.

В часі ревізії по вагонах в пошукуванню за зброєю перелетів над нами зовсім низько, з великим гуком і шумом, літак, мабуть польський.

В яку годину пізніше казали нам висісти з ва-

гонів, та чвірками відпроваджено нас під сильною ескортою червоноармійської піхоти та кінноти до жмеринської гімназії, яка містилася в 2-поверховім будинку за залізничною стацією там, де в літі 1919 р. кватирував Штаб Діавої Армії УНР. Большевицький командант пояснював нам, що має наказ запровадити нас до команди до переслухання і успокоював, що по переслуханні ми вернемо назад до своїх вагонів та поїдемо дальше, тому і відраджував забирати зі собою річі. Цій його бесіді майже ніхто з нас не повірив і ми для всякої певности забрали то, що мали.

У вагонах дозволено залишитися тільки жінкам, старцям, інвалідам і цивільним особам. Деякі з них пішли добровільно з нами арештованими.

В гімназії поміщено нас усіх спершу на подвійно, опісля в будинку гімназії на другому поверсі. В окремій кімнаті в партері під сильною вартою приміщено старшин, яких арештовано в Жмеринці, між іншими от. Індишевського, от. Грабовенського і ще деяких, яких опісля не вивезено разом з нами до Києва.

Зпочатку ми не знали причини нашого арештування і не розуміли такої наглої зміни до нас з боку большевиків, та помалу з поодиноких слів і розмов довідалися від червоноармійців про „зраду Галичан“ та перехід наших бригад на тамтой бік і враз — ціла тайна нашої недолі стала для нас ясною і разом із тим ми усвідомили собі цілу жахливість нашого положення в ролі арештованих під замітом зради зараз за боєвим фронтом. Ми

зрозуміли, що доля наша припечетана, що більше-вики з нами недовго будуть возитись.

В гімназії пильновані сильно сторожею перебули ми без їди решту дня і щойно перед вечером дістали наказ покинути другий поверх. Нас сформовано чвірками на подвір'ю. Нараз біля наших рядів з'явився якийсь чекіст, високого росту, в шкіряній куртці і став глумливо гукати російською мовою: „Панове офіцери, виступайте, ходіть спати на м'яккі перини“. Колиж ніхто з чвірок не виступав, чекіст перейшов перед нашим фронтом і заглядаючи в очі питав деяких: „Ти офіцер?“, на що діставав заперечуючі відповіді. З тим самим запитом звернувся він і до сотн. Др. Бемка. Цей мовчав. Чекіст налягав на відповідь, але сотн. Бемко сильно збентежений мовчав далі, аж хтось інший за нього крикнув, що не офіцер. Чекіст побіг далше, а ближчі товариші сотн. Бемка негайно переставили його кілька місць далше в іншому ряді, а в його місце ставув хтось з наших низького росту і тим способом сотн. Др. Бемко, високий та стрункий з вигляду затратився. За хвилину знову з'явився той самий чекіст і швидко бігаючими очима глядав сотн. Бемка, та не знайшовши його, відступив пару кроків у зад і став глузувати: „Ну щож, панове офіцери, немає нікого з вас, ніхто не хоче йти спати на м'яккі перини?!“ Обурений тими глузуваннями виступив з рядів несподівано для нас от. Іван Грабовенський з окликом: „Я офіцер, я вже старий, мені все одно...“ — і зложивши свій наплечник біля паркану, оперся з перевтоми та виснаження на штахети. Тоді чекіст зареготався го-

лосно і велів от. Грабовенського відпровадити в напрямі міста.

Після цього інциденту під охороною червоноармійців переведено нас на вантажну стацію в Жмеринці і завагоновано у вагони, притому з надвору так їх позамикало і позавязувало дровами, що ми не могли ніяким способом видістатись. Варт в середині вагонів не вміщено, та за це добре пильновано нас із зовні. До вагонів наладовано нас як селедців в бочку. В тім вагоні, де я попав, лежала на долівці якась мерва і сміття, на котрім ми нічого не передчуваючи поклали свої наплечники, посідали, а опісля лягли спати. Декому з нас — прим. Іванові Чабанові, народньому вчителеві зі Стрия, — вдалося в часі походу нашого з гімназії на стацію, вимкнути з рядів і скритися в Жмеринці.

Ніч була ясна і зоряна. Довкруги царів спокій і нічого не було чути, крім кроків мовчазної стійки. Лиш час до часу прорвав цю тишу відгомін далекого стрілу. Це стріляли мабуть стежі. Зморені голодом та зденеровані переживаннями, ми навіть не зчулися, як поснули твердим сном і побудились аж підчас руху нашого поїзду, який — як ми ствердили, — прямував в сторону Винниці.

Ще перед приїздом нашого потягу до Винниці, але вже поза стацією Браїлів, ми почули відголоси крісових стрілів і, ведені цікавістю побачили через верхні загратовані віконця товарного вагону, які чомусь не були зачинені, большевицьку кінноту, що вганяла по полях та під лісом і мабуть ліквідувала Галичан, а може і повстанців, що появили-

ся в околиці Винниці по переході наших бригад на сторону Армії УНР. Пізніше розказувано нам, що це була кінна дивізія Котовського.

В часі подорожі зі Жмеринки до Винниці ми перевели генеральну чистку свого білля та одержі від насікомих, що хмарою вилізли із соломи та сміття і пообсідали нас. Таку чистку робили ми в дальшій дорозі ще кілька разів.

Коли наш потяг вкотився на стацію Винниця, рівночасно з нами спинився там і ешелон матрозів, які прямували від сторони Києва на фронт і вони довідавшись, що везуть Галичан, силою вдерлися громадно в наші вагони з готовими до стрілу ре-вельверами й крісами. Почалась насильна грабіж тих останніх нужденних річий, які нам ще остали. Граблено все, що в руки попало, як бритви, білля, коци і т. д., якомусь блідому стрільцеві, що їхав в нашому вагоні, стягнуто однуку вартісну річ, яку мав на собі, а саме жовті чоботи і полищено його босим. Судді Кушніреві забрано усі його особисті папери, а судді Коропецькому, старшій уже людині, порабовано золотий годинник, бранзолетка, перстені і інші преціози, які — як він оповідав — вивіз з Галичини, щоби їх рятувати як родинні пам'ятки. Пор. суддю А. Сиротюка ограблено майже до нитки, забрано йому білля, нові черевикки, светер, плащ, дощевик, а навіть тузін хусточок до носа. На його увагу, що ті річи не є військові, бо купив їх за власні гроші, червоноармієць сміючися сказав, що вони йому також потрібні. По цій грабїжі вартовий дозволив кільком нашим арештованим вийти з вагону, в котрім находився

пор. суддя Сиротюк, для полагодження потреби. Це був виїмок, бо з інших вагонів взагалі нікому не дозволили висісти. В вагонах з причини горячі і великого натовпу людей була задуха і загальна спрага, якої ми нічим не могли навіть заспокоїти, бо сторожа не випускала нікого на стаціях, щоб набрати води. Не випускали нікого і для полагоджування звичайної людської потреби, так, що ми „волэнс полэнс“, мусіли полагоджувати це через діру вирізану в долівці вагону. Не довелося однак пор. судді Сиритюкові бодай на кілька хвилин опустити вагону, бо коли він хотів зіскочити на землю, вартовий нагло наставив кріса багнетом до нього і Сиротюк майже в останній хвилині вхопився руками за клямру вагону при дверях, уникаючи тим способом смерті. Через відчинені двері ми виділи, як на стації зібралася велика товпа червоноармійців, серед яких гомоніли загрозливі оклики: „Пощо їх дальше вести, ґранатами сукин синів тут, на місці“. Підбадьорені тим довгі ряди червоноармійців і матрозів заворушилися перед нашими вагонами, добуваючи ручних ґранатів. Тоді якийсь місцевий інвалід, що стояв в товпі перед пероном на двох милицях, почав кричати: „от мені герої, з ґранатами ідуть на безборонних людей! Там на фронт з ґранатами, арештовані до вас не належать“ — і при цих словах глумливо зареготався. Цей ненадійний інцидент усім нам врятував життя, бо засоромлені червоноармійці та матрози спам'яталися й поховали ґранати та стали поволі розходитися, врешті і так нас зараз щільно позамикало у вагонах, а поїзд рушив поспішно далі. Помітно

було, що большевики старалися вивести нас як найскорше і найдалше від фронту.

При цій грабіжці не щадили матрози і червоноармійці під адресою Галичан лайок, які сипалися мов з мішка. Називали нас „предателями“, „сволобою“, „петлюрівцями“ і Бог вість чим.

Подібні грабіжницькі „нальоти“ на наш ешелон повторилися в дальшій нашій дорозі ще двічі, раз в Козятині, а другий раз мабуть у Хвастові і ми потратили навіть найконечніші свої річі. При „нальоті“ в Козятині пор. судді Др. Слюзареві забрали напасники плащ, а за це кинули йому короткий, подертий кожушок і шапку. З шапкою була досить смішна історія: пор. Слюзар мав дві шапки, одну стару на голові, в яку під підшевку сховав свій золотий годинник, а другу нову в куферку. Годинник сховав він в шапку тому, щоби заховати його перед оком напасників. Тимчасом, коли червоноармійці вскочили до вагону грабити, один з них здер Др. Слюзареві з голови цю стару шапку з годинником і хотів її собі забрати. Щоб рятувати свій годинник, який був його самотнім майном, бо гроший ніяких при собі не мав, Др. Слюзар в критичнім моменті виняв з куферка свою другу, нову, майже ненашену шапку і запропонував червоноармійцеві замінити стару шапку за нову. Червоноармієць згодився і так пор. Др. Слюзар врятував свій годинник, який опісля заховав між дровами, що купую лежали у вагоні.

Над вечір задержалися ми довше у Василькові, або Боярці, де дивним дивом нас випущено з замкнених вагонів і ми якийсь час свобідно проходжу-

валися попри ешелон. В тім часі ми бачили, як більші групи бувших австрійських полонених з часів світової війни, в рештках знищеного австрійського однострою, вертали вздовж залізничного шляху з далекого сходу прямуючи на захід до своїх країв. Ми їм тоді щиро завидували.

III.

Пізно в ніч з 25/IV. 1920 р. на 26/IV. 1920 р. ми приїхали до Києва і там побачили із здивуванням, що на двірці стояв якийсь галицький ешелон, вояки котрого свobodно ходили поміж залізнодорожними торами і навіть з деkim з нас почали розмову. З їх бесіди було помітно, що вони про переворот на фронті не мали ще ніякої вістки, хоч про арешти в самім Києві були поінформовані. В ночі між 12 а 2 год. нас вивантажено та по сформуванню чвірок під сильною ескортою, заведено темними й безлюдними вулицями Києва на подвіря якоїсь большевицької, мабуть військової, установи. Був це можливо будинок команданта київської залоги при Шевченківським Бульварі ч. мабуть 12, про який згадує в своїх споминах Др. Ст. Шухевич (Том V, ст. 41). Подвіря було просторе, відділене від вулиці великою залізною брамою, яку за нами зачинили та обставили стійками. В той час, коли ми гурмою залили майже ціле подвіря, змінялася якраз варта і пор. суддя А. Сиротюк запевняє в своїм письмі до мене, що чув, як командант старої варти даючи командантові нової вказівки сказав між іншим таке: „Добре пильнувати, бо утром будемо їх (себто нас) розстрілювати“. Решту теплої весняної ночі перебули ми на цім подвірю, дехто ляг спати на камінних плитах зглядно на цеглах чи дошках,

що стояли там зложені купами, а більшість на розмовах та нарадах діждалася раннього сонця. Тоді з'явилися під залізною брамою перекупки, які свої булки та хліб вміть розпродали між нас.

Ранком околo 8 години з'явився на тім подвір'ю комісар Др. Омелян Паліїв, в товаристві якогось червоноармійця мабуть комісаря — Москаля і ще двох, а також сотн. Дра Володимира Бемка, який якимсь дивом з ролі арештованого (бо їхав під вартою в тім самім транспорті, що й ми) знайшовся нагло на свободі і стояв поруч з Дром Паліївом. Про звільнення Дра Бемка і пор. судді Стефановича постарався Др. Паліїв мабуть за своєю особистою порукою.

Цей Москаль-комісар виголосив до нас коротку промову, в котрій завізав, щоб усі старшини до свого старшинського ступіня сміло призналися, щоб не боялися, бо їм як невинним нічого не буде та, що ці, які зголосяться, відійдуть до шкіл червоних командирів, де їх будуть навчати і там вони пізнають цілі і дійсну суть комуністичної ідеї; їм усім буде добре поводитись, а згодом на чолі червоних військ вони нести-муть прапор визволення пролетаріату. Врешті приказав виступити старшинам окремо і відділитися від стрільців. В промові своїй натякнув комісар, що ми вправді допустилися зради і заслуговуємо на смерть, одначе хитро добавив, що нам як невинним не може нічого злого статись.

Той самий зазив повторив в українській мові комісар Др. О. Паліїв з тим додатком, що не усі ми допустилися зради і що він також жадати-ме,

щоб винуватці були належно покарані, але перед тим треба в доходженнях ствердити, хто з нас винуватий, і то тимбільше, що між привними більшу часть становлять стрільці.

Ми усі бувші старшини по цій еунунціяції Дра Палііва просто не знали, що з собою почати, на котрий бік схилитися, — чи затаїти своє старшинство, чи отверто признатися до нього. Щоб зясувати це питання, приступив до комісаря Дра О. Палііва сотн. К. Л., який був товаришем Палііва ще з часу військової служби при 24 коломиийськім полку піхоти у Відні і спитав його, що належить властиво робити. У відповідь на це сказав Паліів: „Роби, що хочеш, я нічого не знаю, але з того нічо не буде, і вам нічо не грозить“. Сотн. К. Л. поінформував інших наших людей, що окружили його і цікаво допитували, про відповідь Палііва і на тій основі зголосилося багато бувших старшин до окремої старшинської групи, в котру попав також і я, довіряючи словам Палііва. Та не всі з арештованих довідалися про зміст цієї відповіді Др. Палііва, бо нас було кількасот. Всякі мотиви кермували бувшими старшинами в тім моменті, коли вони признавалися до свого старшинства, котре в тім часі не мало вже ніякої вартости. Приміром нараз з товпи дався чути голос якогось військового тоді поштового урядовця нашої армії, який спитав комісаря, чи урядовці мають теж виступати. Комісар очевидна річ запобігливо притакнув цьому і на тій основі між старшинами знайшлися три постові урядовці. Пор. суддя А. Сиротюк, котрий не хотів признаватися початково до свого стар-

шинства, мимо цього виступив отверто та прилучився до групи старшин враз з сот. судією Бриковичем, а приводом до цього ризиковного кроку було те, що якийсь стрілець дивився на них та іронічно усміхався немов глузуючи з того, що бувші старшини не мають тепер відваги признатися прилюдно до того, чим були. Зі словами „за Україну“ перейшли оба вище згадані судді до групи старшин, а слова ті висказав Сиротюк так голосно, що той стрілець мусів їх чути.

Та тепер роздумуючи над тодішніми подіями, мушу прийти до цього справедливого переконання, що Др. Палієру не можна закинути злої волі і не можна сказати, що він свідомо нас в біду впхав, а тимбільше, щоб він щиро взивав нас старшин признатися до старшинського ступіня. З його міни і поведінки ясно виходило, що йому якраз залежало на тім, щоб як найменше наших зголошувалося до цієї „упривілейованої“ групи офіцерів. Слова висказані ним до сотн. К. Л. не могли звучати інакше, бо впали вони в найближчім сусідстві московського комісара і Паліїв очевидячки не хотів себе наражувати.

Факт, що багато бувших старшин призналося до свого офіцерського ступіня, належить пояснити хіба нашою загальною незорієнтованістю в тодішніх подіях, нашою обовязковістю та якоюсь масовою психічною депресією, що не дозволяло нам здати собі ясно справу з того, що довкола нас діялося.

Одначе багато старшин прим. судові четарі Роман Зобків і Осип Янович, сотн. Осип Бандера,

сотн. Микола Капуста, сотн. Др. Володомір Бемко, пор. Рожанківський, пор. Яцишин й інші, не виявилися старшинами, а не відрізняючись своїм знищеним зверхнім одягом від стрільців всякли в ту масу стрілецьтва, яка нас оточувала і їм скорше відкрилася залізна брама. Їх перед нами враз з кількома сотками стрільців відправлено до Бендерських касарень, де стояли УСС. і там вони відзискали майже цілковиту свободу рухів, могли вільно виходити на місто і загалом довільно обертатися, що не судилося тим, які пристали до групи старшин.

З оповідання сотн. Миколи Капусти знаю, що на другий день по тім прийшов до Бендерських касарень комісар Др. Паліїв, який заявив, що ціла залога Бендерських касарень переходить в розпорядження XIV. совітської армії. Був там також і комісар Порайко, який у своїй промові заохочував стрільців „почислитися зі своїми офіцерами“. 28/IV. 1920 р. переведено всіх стрільців з Бендерських касарень під ескортою через Київ, понад Дніпром і далше через село Шевченківські Бровари в напрямі на Ніжин. Серед стрілецьтва було багато колишніх старшин, між іншими от. Гірняк, хор. або четар Вербяний, сотн. Др. Б. Бемко, сотн. Юрків. Два останні по дорозі втікли та повернули на Правобережжя. В Богданівці коло Ніжина сотн. М. Капуста, враз з 9 стрільцями захворів на тиф і їх залишено в тому селі. Опісля фронтова, дивізійна чвезвичайка арештувала їх та еталою через Ніжин, Бахмач, Конотоп, Курськ відставила до Кожухівського табору під Москвою, де вони вже

нас застали. Було це з кінцем травня 1920 р. В тій групі були також — хор. Апостол з Улашковець, тербовельського повіту і стрільці — Микола Гузій з Підгородя, дес. Торбин з Руди і Антін Смеркло з Рогатина.

З моїх ближчих знайомих, які знайшлися в групі старшин крім мене, були ще сотн. К. Л., два брати Хирівські Богдан і Денис, пор. Ілюк з Буковини, з яким зголосився також і його чура та багато інших, між іншими пор. суддя Др. Р. Слюзар, пор. суддя А. Сиротюк, сотн. суддя Володимир Брикович, судовий четар Магерович (Жид), пор. судді Гумецький і Олександр Левицький.

Старшинську групу відведено коло полудня зі згаданого подвіря, під сильною ескортою вулицями Києва, задержуючись, чомусь на дорозі під будинком газети „Більшовик“, а також біля дому, де був уряд примусових робіт.

Коли ми прийшли до Миргородських касарень, застали там уже багато наших старшин арештованих в Києві, між якими пригадую собі сотн. Омеляна Колодницького, який перед арештуванням викладав політичну економію в школі червоних галицьких старшин, його сина також Омеляна, тоді 17-літнього хлопця, чет. Чернихівського, інваліда без руки, от. Сеня Горука, сот. ветеринаря Бородівича, сот. Миколу Сіяка, сот. суддю Івана Козбура, яких інтерновано дві години перед нами. Нас приміщено на першому поверсі. На брамі касарні стояла стійка, треба признати дуже лагідна, яка не звертала уваги на це, коли хтось виходив на вулицю, так, що де-кому з нас вдалося вийти і вже

більше не вернути. Та на другий день 27/IV. 1920 відносини значно погіршилися. Змінено варту на брамі і вона уже нікого не випускала на місто. Цього самого дня перед пол. загостив до нас комісар Др. О. Паліїв в товаристві ще якогось незнайомого і ми почали балачку про нашу долю. Паліїв говорив, що ми арештовані та що нас мабуть вишлють на примусові роботи, що наразі нам нічого помогти не може, але буде старатись визволити нас і в тій цілі піде до міродатної влади в Києві, де представить, що ми невинні та не можемо нести відповідальности за події на фронті, в яких ми ніякої участі не брали.

Цьогож таки дня червоноармійці зажадали, щоби ми арештовані на рівні з ними держали варти, але в середині касарень. Вибраний нами тимчасовою командант, назвища котрого собі не пригадую, визначив чергу. І так пор. судді А. Сиротюкові довелося робити службу між годиною 8—10 перед пол. Поставлено його при бічній брамі, що вела на подвір'я. Для серйознішого вигляду дістав він кріс системи „Манліхер“, але без набоїв. Около 9 год. в брамі з'явився якийсь большевицький старшина, гарно вдягнений, з тростинкою в руці та поглянувши на Сиротюка крикнув „Караул“. Сиротюк підійшов до нього, а цей спитав, де варта має стояти. Коли одержав відповідь, що ніхто не призначив місця, то він показав в стіні коритара залізні двері і пояснив, що там є магазин і його треба берегти. За декілька хвилин прийшла вже большевицька стійка, звільнила Сиротюка і він ві-

дійшов на перший поверх, причому мусів віддати кріс.

У великім пригнобленню перейшов нам цей день. Ми блукали безцільно по кімнатах, коритарах та подвір'ю і намагалися знайти якийсь спосіб рятунку. Тоді прийшла мені думка втікати. Розглядаючись по подвір'ю, завважив я, що одна часть касарень сильно знищена, а розвалені мури загорожені низько кільчастим дротом. В хвилині, коли я намагався розірвати цей дріт, ізза стіни по лівому боці вискочив ненадібно червоноармієць та хотів стрілити до мене, але я вмить скрився за угол будинку, а звідтам вибіг на подвір'я. Намір утечі не вдався.

В третім дні нашого побуту в Миргородських касарнях, а саме 28/IV. 1920 р. пішов сотн. К. Л. в товаристві безрукого чет. Чернихівського Миколи, родом з Викот, самбірського повіту і мабуть сотн. Миколи Сіяка до Бендерських касарень, щоби поговорити ще раз з комісарем Паліївим в нашій справі. Паліїва не застали, натомісць завважили між стрільцями в тих касарнях, сильний рух; всі готовились до відмаршу. По довшім вижиданні комісар Паліїв врешті з'явився на подвір'ю, але нічого нового нашій делегації не сказав, згадав лише, що відходить разом з усіми стрільцями з Бендерських касарень на лівий беріг Дніпра перед наступаючими поляками. Коли сотн. К. Л. та чет. Чернихівський просили його, щоб і ми усі арештовані могли бути долучені до того відмаршу стрільців з Києва, комісар Паліїв на це не погодився, бо казав, що хоча ціле Правобережжя евакуується перед поля-

ками і всі куріні стрільців з Бендерських касарень ще сьогодні відмашеровують на той бік Дніпра, то він старшин і інвалідів зі собою забрати не може, бо вони будуть тягарем в дорозі. Врешті інтернованих старшин він не може прилучити до своїх курінів хоча би тому, що ці старшини будуть вивезені, але куди, цього Паліїв не знав. Тоді наша делегація повернула з нічим до Миргородських касарень і застала вже нас всіх готових до походу на якомусь майдані недалечко касарень. Вістка про невдачу наших делегатів пригнобила всіх до решти і ми бачили, що затягнений вузол стискається щораз то більше. Під сильною вартою рушили ми в дорогу. Спершу переходили якимись відлюдними вулицями на передмістях, опісля увійшли в місто і на одній з вулиць дуже широкій недалеко від пам'ятника якогось царя (мабуть Олександра), спинилися. Тоді випадково надійшов знаний нам Др. Іван Сіяк. До нього приступили деякі старшини з нашого транспорту. Балачка була дуже коротка. Ми довідались, що Др. Сіяк нічого нам допомогти не може, бо — як казав, — щойно недавно приїхав з Москви, але сподіється дістати номінацію на інспектора всіх збройних сил на Україні і тоді вже про нас не забуде. Ми пішли в дальшу дорогу якоюсь гарною вулицею, при якій в цілому ряді кам'яниць містилися всякі большевицькі, мабуть військові, установи і червоноармійці, які там крутилися, кидали під нашою адресою обидливі слова, погрози, що нас треба зараз-же всіх постріляти як псів. Вкінці з горбка побачили ми в долині ясну ленту Дніпра і спустилися вулицею до пристані,

де з немалим здивуванням побачили групу Галичан, яких 100 чоловік. Були це стрільці з Автопанцирного дивізіону, яких большевики роззброїли в Хвастові, а цілий командний склад, між ними і команданта чет. Івана Левандівського розстріляли в Київській Губчека. Командантом цього відділу був тепер четар Яків Семянишин, мій давній знайомий з часів австрійської війни, який служив активно при 33 полку „ляндвер“ в Кракові. В пристані ми перестояли яких дві-три години, а цю довгу стоянку використав між іншими сотн. суддя Іван Козбур, який полишивши свої річі пор. судді Беркові, втік до міста і там скрився.

В звязку з описом дальшої нашої мандрівки годі не згадати бодай коротко про переживання наших нових товаришів недолі, останків Автопанцирного дивізіону, які почавши від стрічі над берегом Дніпра були вже разом із нами.

Інформації, які в тім розділі подаю, зачерпнуті в цілості з оповідання Володимира Мазяка, промисловця і власника реальности в Стрию, який служив при Автопанцирнім дивізіоні довший час. Також цікаві причинки до історії цього дивізіону подав мені п. Я. С. четовий командант дивізіону, тепер купець в містечку К., який в березні місяці 1920 р. перебував у Збірній Станиці У. Г. А. в Бірзулі, та був приділений сот. Капустою, її командантом до Авто-панцирного дивізіону.

Авто-панцирний дивізіон сформований в Одесі або Роздільній в березні місяці 1920 р. Командантом його призначено четаря Івана Левандівського, студента техніки, високоідейного і розумного стар-

шину, при тому обов'язкового та акуратного, в поведінці зі своїми підвладними приязного, але вимагаючого.

Чет. Левандівський був сином інж. Миколи Левандівського, начальника паровозівні в Стрию, людини-громадянина високозаслуженого для культурного й економічного розвою міста Стрия та повіту. Дальшими членами командного складу цього дивізіону було ще декілька старшин, здебільша Галичан, а саме пор. Індишевський, хорунжі Воробець і Матіїв, а також четовий Я. С., але було і кількох Наддніпрянців. Мій інформатор Володимир Мазяк був тоді машиністом і провадив потяг дивізіону, а також орудував технічним магазином. Одним із шоферів при автопанцирниках був брат мого інформатора Остап Мазяк. В третій декаді березня місяця 1920 р. дивізіон виїхав з Роздільної і перед Великодними Святами, в яких два, три дні по убивстві покійного Дра Ярослава Воєвідки в Піщанці, зупинився у Валнярці, де перестояв на стації біля 14 днів.

Мій інформатор оповідав, що був свідком, як на стацію Валнярка вїхав поїзд, в котрім ескортовано вбивника от. Воєвідки, большевицького комісара Табукашвілі, до воєнного суду в Жмеринці. Коли чутка про це рознеслася на пероні, тоді Володимир Мазяк бачив, як один булавний Автопанцирного дивізіону, якого назвиска не памятає, вскочив до вагону, де був цей комісар, вповні озброєний. Булавний відібрав зброю від Табукашвілі, викинув його з вагону, почім обскочили його привні на двірці стрільці, та враз з булавним попро-

вадили через високий залізничний шкарп на поле і там розстріляли. По стрілах Табукашвілі впав горілиць на землю і відрухово одною рукою почав обтирати кров, яка плила з ран на голові і заливала очі. Це побачив якийсь малий хлопчина Наддніпрянець, прискочив до конаючого вже комісара та з коротко врізаного кріса стрілив ще кілька разів, причому крикнув, що це за кривди брата, якому Табукашвілі зрабував чоботи. Сцена ця зробила велике вражіння на всіх і аж зморозила кров на вид такого здичіння молоді в часі громадянської війни на Україні.

Мій інформатор подає, що причиною цього самосуду була не лиш загальна лють зприводу смерти улюбленого всіми от. Воєвідки, але й те, що вбитий комісар сам чванився, що має одного брата, котрий з високопоставленою особою при штабі червоної дивізії в Жмеринці, а другий його брат членом воєнного трибуналу при тій самій дивізії і що йому ані волос з голови не впаде, як він тільки доїде до Жмеринки. Вістка про розстріл Табукашвілі дійшла негайно і до Жмеринки, звідки червоні частини мали намір зробити наступ на Галичан у Вапнярці, які довідавшись про ці наміри, зайняли воєнну поставу, а справа того самосуду притихла аж по взаємному порозумінню галицької і большевицької стаційних команд у Вапнярці.

Цей опис самосуду над Табукашвілі в дечому розходиться з описом Дра Шухевича, в його споминах т. IV. стор. 161 та описом цієї події п. з. „Помста“, поміщенім в календарі Червоної Каліни за рік 1930 стор. 97—99, написанім А. Стефаниши-

ном. Мій інформатор, якому я зясував оба ці описи, рішучо підтверджує, що подія ця відбулася так, як він подає.

Поміж залогою Авто-панцирного дивізіону був один Москаль з Києва, по званню монтер, котрий, -- як пізніше виявилось — був агентом ЧК. Він ширив большевицьку агітацію між стрільцями, та майже на кожній стації, де була експозитура ЧК., доносив і складав звіти про відносини в дивізіоні, річ ясна у фальшивому і найчорнішому світлі. Головну свою агітацію і якусь просто незрозумілу ненависть звернув він проти чет. Левандівського, який вимагав від нього послуху і точного виконання обов'язків, до чого цей осібняк не хотів примінитися, виломлюючись при кожній нагоді з під військової дисципліни. Ці доноси привели до напружених відносин поміж Авто-панцирним дивізіоном і большевицькою військовою владою в тих місцевостях, куди переїздив дивізіон. Вже в Жмеринці рознеслася поголоска, що чет. Левандівського мають арештувати і внаслідок цього мій інформатор заєдно остерігав свого команданта перед грозячою йому небезпекою та радив тікати. Одначе чет. Левандівський, який по вдачі був дуже солідний і обов'язковий, не вмів чи не хотів рішитися на такий крок, кажучи, що не може залишати дивізіону без проводу. Одного разу під впливом цих намов чет. Левандівський вже рішився зникнути, бо сам бачив, що окружують його численні вороги, та чигають на його життя і постановив в ночі втікти, але цього свого пляну не виконав і залишився навіть тоді, коли вже в Козятині довідався про пе-

рехід галицьких частин на фронті на тамту сторону. Такою великою обов'язковістю і самопожертовою був переповнений цей молодий четар, що не опустил своєї частини до останньої хвилини, аж цю самопосвяту переплатив за кілька днів життям.

Дня 19 або 20 квітня 1920 р. Автопанцирний дивізіон виїхав з Валнярки і протягом кількох днів через Жмеринку, Винницю, Козятин доїхав до Хвастова, де зареквірувала машину большевицька команда стації і прилучила до якогось іншого військового ешелону, що їхав в напрямі Жмеринки, та мимо енергійних старань чет. Левандівського, Володимира Мазяка і четового Я. С. команда двірця не дала іншої машини. Поїзд дивізіону затягнуто на сліпий тор, де він перестояв яких 4 дні, притому командант стації заявив, що дивізіон до Києва не поїде, бо нема машини під парою і взагалі брак паровозів.

Протягом того короткого часу старшини командного складу встигли познайомитись з якимись двома панночками і запросили їх до свого вагону, де улаштовано веселу забаву. Дівчата ці залишилися в вагонах і говорили, що хочать дістатися до Києва, бо цивільних тепер залізницями не пропускають і вони хотілиби переїхати військовим транспортом, причому представлялися за бувших княгинь і дочок дідичів, яких большевики позбавили всього майна.

Четвертого дня — а було це дня 23/4 1920 р. —десь около 4 або 5 години по полудні залога Автопанцирного дивізіону побачила, як від сторони стаційного будинку наближалася до потягу пробоева

сотня червоноармійців в залізних шоломах та з найженими крісами і розстрільною, що хвилини падаючи на землю і встаючи, бігом наступала на поїзд дивізіону. В часі наступу деякі червоноармійці кричали голосно в сторону залогі: „Руки в верх, не рухатися з місця“. Поза віздовою брамою на двірець, під хвастівським ліском, зауважила здалека сконсигнований сильний відділ большевицької кінноти та готові до стрілу скоростріли. Пізніше залога дивізіону довідалася, що большевики того самого дня ще перед її арештуванням і роззброєнням, розліпили по місті афіші, взиваючи населення Хвостова вийти на стацію та подивитися, як вестимуть найбільших зрадників Галичан. Серед залогі виникла зразу думка ставити активний опір, та задля значної переваги годі було це робити. Піробоева сотня без спротиву окружила ешелон і тоді чекісти перевели докладну особисту ревізію, а опісля повскакували до вагонів, де перешукали усі кутки та річи глядаючи за зброєю і не дозволили вже нікому з Галичан вступити до вагону по річи, а вагон самі запльомбували і замкнули. Опісля сформовано похід двійками та переведено залогу до місцевої ЧК. під сильною охороною піхоти, кінноти та скорострілів, що їхали по заду. Залога дивізіону машерувала так, як її забрано з ешелону, — одні без блюз, другі лише в біллю. На чолі походу ішла червона дута орхестра, яка від стації аж до поміщення ЧК. витравала марші, а залога дивізіону, хоча арештована, не стратила гумору та повними грудьми заїнтонувала всякі стрілецькі пісні, як „Ой видно село“, і так серед величезного натовпу

місцевого населення дійшла під будинок ЧК., де станула на подвірю. Тут нагло з'явилися перед арештованими згадані дівчата, які були агентами ЧК. і показали на чет. Левандівського, хор. Матіїва та ще двох старшин, котрих назвищ мої інформатори вже не пригадують собі. Тих старшин відділено від стрільців і запроваджено до канцелярії, де поодинокі їх переслухано, потім під вартою поставлено зовсім окремо від залоги на подвірю так, щоби не було змоги для найкоротшої навіть розмови з решта арештованими. На ніч командний склад зачинено в пивниці. Згаданим чотиром старшинам закинувано, що вони в часі розмов з агентами мали висловитися, що не визнають большевиків і червоної армії, яку розібують та розгромлять.

Арештованій групі стрільців заявили, що за для спізненої пори не будуть списувати з ними протоколів і відвели цю групу до якоїсь самотньої, опущеної хатини, що стояла з боку хвастівського базару, де всіх по докладнім переліченню замкнули в числі около 100 люда, та обставили ці тимчасову тюрму стійками. Хата була мала і тісна так, що не можна було не то лягти, але й сісти.

Ще перед роззброєнням та арештуванням залоги дивізіону на стації вийшло кількох стрільців на прохід до хвастівського ліса і коли вечером повернули на стацію, не застали уже своїх, тільки бачили, що цілий ешелон стерегла варта червоноармійців. Без ніяких перепон попрямували вони до містечка, де від цивільного населення довідалися про цілу подію. Прийшовши під хату, де були арештовані, завважили, що червоноармійська сто-

рожа хропіла сном блаженних так, що вони непомітно вслизнулися до хати і решту ночі там перебули. Рано при перелічуванні виявилася надвишка арештованих і з того приводу була констернація серед вартівників. Справа дісталася аж до комісара хвастівської ЧК., котрий особисто прибув на місце її вияснити, а тоді новоприбувші стрільці самі виступили і розповіли йому про свій пізніший прихід, причому сміло заявили, що хочать ділити долю усіх своїх товаришів, хочаби навіть прийшлося головою наложити. Цей факт вплинув на значне поліпшення долі інтернованої групи; їх заведено до якогось садку, загородженого низьким тином, обставлено вправді вартою, але дуже нечисленною так, що стрільці могли зовсім вільно виходити зі садку і групами проходжувалися по базарі. Це занепокоїло сторожу і вона зголосила в ЧК., що Галичани розбіглися і не вертають. Тоді вдруге приїхав комісар ЧК., вийшов на базар і крикнув, щоб Галичани зібралися. І дійсно протягом короткого часу усі стрільці збіглися і станули біля комісара, а цей по переліченню ствердив, що ні одного не бракує. Це дуже здивувало комісара і він заявив сторожі, що ніхто з Галичан не втіче, що їм нічого злого не станеться, бо по відставленню до Києва усі доставлять посвідки вільних громадян радянської республіки т. є. цілковите звільнення. Це мусить статися тому, бо усі арештовані є робітниками, а таких радянська влада не кривдить, навпаки бере в опіку.

Залога дивізіону перебула під таким арештом 4 дні у Хвастові, потім усіх завагоновано в 4 товарні вагони, повні гною та гнилих буряків, які при-

чіплено до того самого потягу, що ним Авто-панцирний дивізіон приїхав до Хвастова. Командний склад дивізіону приміщено в окремій вагоні під сильною вартою. В Києві не дозволено нікому говорити ані з чет. Левандівським, ані з іншими арештованими членами командного складу, який відокремлено. Ескортуючий чекіст призначив четового Я. С. командантом групи стрільців, відповідальним за всіх підлеглих йому людей, для контролі яких Я. С. зладив для свого вжитку поіменний список. Під його проводом і в асистенції слабої охорони сотня вирушила з київської стації до міста, а комісар і вартові йшли здалеку, звертаючи більшу увагу на командний склад, який ішов окремо під скріпленою охороною, бо вимоги стрільців, щоб до них влучено також чет. Левандівського та інших старшин, не узгляднено. По приході до Київської ЧК. при вул. Лютеранській приміщено стрільців на подвір'ю, а командний склад замкнено в тюрму, звідки вони вже живими не вийшли, бо їх усіх ще цього самого дня, 28/IV 1920 р. розстріляно враз з 5 або 6 старшинами Армії УНР., яких залога дивізіону застала вже на подвір'ю.

В якийсь час пізніше на подвір'ю ЧК. явився комісар Др. Омелян Паліїв, який інтервенював в ЧК. в справі переведення арештованої залоги дивізіону до Бендерських касарень, де кватирували УСС., та його інтервенція не принесла успіху, бо коли він вийшов з канцелярії ЧК., заявив стрільцям, що негайне звільнення їх неможливе з причин закороткого часу, бо Київ евакуується та що стріль-

ці будуть наразі вивезені до Москви, куди він сам приїде і їх відбере. Це, очевидна річ, не сталося.

По полудні 28/IV 1920 р. відпроваджено залогу дивізіону під сильною ескортою до порту над Дніпром, де ми, старшини спроваджені з Миргородських касарень, вже її застали.

Над вечер приїхав до порту автомобілем той самий чекіст, що ескортував залогу дивізіону з Київської стації до ЧК. і велів нас усіх загнати на корабель. Від шофера ми довідалися, що старшин командного складу Авто-панцирного дивізіону, яких оставлено в ЧК., перед пару хвилями розстріляно.

Пізніше прийшла ще третя група Галичан в числі біля 7 люда, які сиділи вже довший час в льохах Київської ЧК., а яких не розстріляно, тільки віддано до диспозиції Реввоєнтрибуналу. В цій групі була і якась панна Наддніпрянка, яка з нами перебула цілу дорогу до Кожухова біля Москви, сиділа якийсь час в таборі, опісля її звільнено мабуть з причини умової недуги.

V.

На корабель всіли ми всі між 5 і 6 годиною вечером. Транспорт був великий, складався зі щонайменше 150 люда, тож моментально заповнили ми усі каюти, в котрих було так тісно, що просто годі було рушитись, надобавок відчували ми недостачу свіжого повітря, бо на дворі було дуже тепло. Командантом нашого транспорту був чекіст Орлов, який ще з двома помічниками та досить сильною охороною старших уже червоноармійців ескортував нас аж до Кожухова. Орлов, молодий ще, та енергійний, доволі людяний як на чекіста, не давав себе надто відчувати за весь час дороги.

Пароплав відчалив від берега, поплив може кілька верств долі Дніпром та нагло пристанув, закинувши акори мабуть недалеко устя Десни до Дніпра, деь по лівому березі в тому місці, де ріка здавалась нам дуже широкою та спокійною.

У віддалені яких дві верстви за нами плів другий пароплав і зупинився рівночасно з нашим. Ще при деннім світлі ми з острахом побачили, що на цім пароплаві були скоростріли звернені проти нас.

Під такою загрозою перестояли ми цілу ніч і щойно вчасним ранком рушили в дальшу дорогу та почали плисти рікою Десною на північний-схід, притому завважили, що другий пароплав вже нас

не ескортує. Важкий камінь постійної загрози смерті спав нам із грудий; ми відітхнули лекше. Можна собі уявити, яку неспокійну ніч пережили ми тоді; майже ніхто з нас не спав, заєдно слідкуючи за світлами на цім другім пароплаві і надіючись кожної хвилини, що ось ось прийде нам кінець...

Тому, що командант хвастівської ЧК. змалював Орлову залогу Автопанцирного дивізіону в гарному світлі, то члени цієї залоги за весь час подорожі користувались прихильністю Орлова, який дозволив їм свobodно рухатись на пароплаві, висідати на сушу і пристанях і заходити навіть до прибережних осель. Сам Орлов наказав сторожі поводитись краще зі стрільцями, як з нами. Ми не мали тієї свободи рухів; сиділи замкнені в тісних каютах та душилися з горячі, в бруді та смороді й не могли навіть носа показати на чердак, бо червоноармієць заразже лаявся та впиав назад до кабіни. Наш пароплав плів тільки днями, а ночами стояв на якорі посеред ріки.

В часі водної дороги діставали ми дуже поганий харч: 1/8 фунта російського чорного, гливкого хліба, кілька сирих бараболъ, трошка фасолі, сушеної риби (тарані), сильно зіпсутої та хробачливої, якої ми не могли навіть їсти і вкидали до води, трохи цукру та чаю, котрий ми парили кипятком з корабельного кітла.

Наш пароплав задержувався досить часто по всяких пристанях. Першу теплу страву дістали ми в Чернигові. Наш пароплав причалив тут рано до пристані і відплив аж пізнім вечером. Тут поділено

нас на дві партії по яких 70—80 люда. Першу партію, а пізніше другу вантажили з пароплава і під сильною пішою та кінною ескортою, яку Орлов спеціально викликав з міста, завели на якийсь майдан біля великого будинку, де ми в ожиданні на обід довгий час перестояли. Ця площа була чиста та росли довкруги неї гарні дерева. Обід зіли ми в просторій та чистій салі, почім знову під цею самою ескортою пернули на пароплав. Харч складався з поганої зупи, малого кусника хліба і селедця, замість котрого, на бажання, подавано шматок риби, трохи бараболі і склянку чаю.

На другий день пароплав причалив до пристані Остер і тут комісар Орлов дозволив декому з нас висісти на сушу та купити трохи харчів.

Між нашими арештованими зродилась була в часі водної дороги гадка роззброїти варту, заволодіти пароплавом та завернувши на південь плисти в долину ріки на Україну. Справу цю обговорено також з машиністом згл. керманичем пароплава Українцем; він радо погодився їхати з нами на полудне, але плян цей скінчився нічим, бо між нами було декілька старшин Німців, що відмовилися від участі в бунті, а навіть загрозили, що донесуть про змову большевикам та стануть по їхнім боці.

Машини корабля опалювано сяговим деревом і як запас його вичерпався, причалювали ми до правого лісистого берега Десни, де стояли великі маси порізаного соснового дерева. Комісар Орлов приказав нам носити це дерево із значної віддалі

на корабель, що ми з важким трудом виконували, бо дуже впали на силах від поганих харчів.

День 1 травня 1920 р., робітниче свято, застав нас на пароплаві десь вже за Черниговом і тоді склався з посеред нас імпровізований хор співаків під дірігентурою пор. УСС. Ясеницького, який відспівав декілька разів „Інтернаціонал“.

Подорож кораблем тягнулася декілька днів, аж вкінці в місцевості Макошин нам казали висісти і ми чвірками почимчикували виснажені до краю на залізничу стацію. Ми йшли вузькою сільською доріжкою через село, а люди з цікавістю оглядали цей похід. Охорона йшла боками. На стацію прийшли ми вже по полудні і там повсідали до потягу, який відіхав аж пізнім вечером. На стації залишилося кількох стрільців з бувшого Автопанцирного дивізіону і тоді наша охорона та комісар Орлов дуже відказували, що вони втікли. Та виявилося, що стрільці ці забавилися довший час в селі і зараз на другий день рано наздігнали нас в часі нашого постою на стації Гомель. Тут комісар Орлов дозволив нам висісти з вагонів і зварити собі обід в їдунках біля потягу. Ми варили здебільша бульбу, яку сховали собі з пароплаву, з пшоном, фасолею та, як хто мав, з морквяною закришкою. Нараз почули крик Орлова, який називав нас „сволочею“, а послужна його наказові сторожа не даючи навіть доварити обіду, загнала нас усіх у вагони, які позачинювала. Ми здивувалися дуже такій поведінці Орлова, бо досі він поводився з нами чемно. Та за хвилину все вияснилось: На стацію просто нашого ешелону віхав люксовий потяг,

зложений із самих сальонових вагонів, в яких сиділи молоді, гарно вдягнені „добродії“, здебільша в шкіряних куртках, в товаристві жінок теж гарно вдягнених. Потяг цей по кількох хвилинах відїхав, а комісар Орлов казав знову повідчиняти вагони, причому оправдував свою грубу поведінку тим, що цим люксовим потягом переїздили матрози з Петербурга, котрі, як булиб побачили, що ми арештовані ходимо свobodно по стації, то моглиби нас на місці повистрілювати.

Другу теплу страву дістали ми аж в Брянську, куди заїхали пізнім вечером. Там завели нас до якихось бараків, положених досить далеко від двірця.

До Москви приїхали ми по полудні 5/V 1920 р. і станули на однім з двірців окружної Московської залізниці, назви якого собі не пригадую. З цього двірця був гарний вид на білокамінну Москву, блестіли бані якоїсь церкви в яркім соняшнім світлі, аж хапало за очі. На стації було тихо й безлюдно. В часі довгого постою ми зібралися на нараду, щоби призадуматись, що нам далі діяти. Протягом наради підніс пор. Штурм думку, щоби ми вибрали депутацію, яка малаби піти до Троцького, а навіть до самого Лєніна просити, щоб нас звільнили, бо терпимо невинно і нам усім як комуністам діється кривда, на яку ми не заслужили. І як цей проєкт виглядав смішно та наївно, всеж таки мені здається, що таку депутацію вибрано з метою вислати її на Кремль. Край нашим балачкам та плянам поклала наша ескорта, яка нас розігнала і не дозволила більше збиратися в гуртки.

Коли запала ніч і ми усі поснули важким сном виснажених та вкрай виголоджених людей, нас якось нечутно підвезено під табор в Кожухові, який також є одною зі стацій Московської окружної залізниці, бо лежить у віддаленні яких три до чотири кільметри від самого міста, по східному боці.

Коли дня 6/V. 1920 р. ми прокинулися вчасним ранком зі сну, стрів нас похмурий та непривітний день; небо затягнулося чорними хмарами, накрапав рясний дрібонький дощик і на дворі було холодно та вогко. Недалеко від потягу побачили ми високий деревляний паркан з дощок, з натягненим поверх кільчастим дротом, що окружав якісь бараки, зрештою було пусто та безлюдно.

VI.

З потягу переведено нас під ескортою на подвір'я табору, де ми станули спершу гурмою, опісля кожний з нас перейшов гусаком через канцелярію, де якийсь писар у військовім одязі списував імя, назвище, місце, рік уродження і заняття, зокрема дуже пильно випитував про ступінь та чи старшина, чи стрілець. Передімною було вже кількох наших товаришів і я звернув свою увагу на спосіб випитування, причому впало мені зараз на думку, що писареві йде головню про ствердження старшинського ступіня, бо позитивні відповіді він дуже пильно занотовував. Я постановив собі не признаватися до старшинства і порадив також іншим суддям — старшинам, що стояли коло мене, вигадати яке небудь інше заняття і до старшинської ранги не признаватись. Усі судді погодилися з моєю думкою і це мало опісля дуже важні наслідки. Багато з наших товаришів недолі цілком отверто подавали, що були старшинами ріжних ранг, а це скінчилось для них катастрофою. Коли прийшла черга на мене, я по заподанню правдивих моїх генералій, заперечив рішучо, немовби то я був старшиною і подав, що я взагалі невійськова людина, по званню судовий писар, який з причини заняття Галичини поляками виїмігував на Україну з іншими цивільними, де й попав до большевиків.

З канцелярії виходили ми другим виходом, опісля поміщено нас в одному з бараків, страшенно занечищенім, долівка в ньому застелена була стружками, стояла купами цегла, дошки і вапно. Згодом перейшли ми до іншого бараку, де довідалися від полонених, а може і від сторожі, що заберуть усі наші річи. Щоби цьому запобігти, розділили ми наші зайві движимости поміж тих, що нічого не мали, хоча стрільцям автопанцирної сотні відібрано майже усе і так скупе майно, між іншим гроші і легітимаційні папери, коци, куртки, плащі і т. д. Нам також дещо відібрано, та все таки залишено найпотрібніші до щоденного вжитку річи, прим. одяг, пару білля, рушник і т. д. Безуслівно відбирано всім гроші і тоді зібрано великі маси гривень та інших українських грошових знаків, крім того й досить большевицьких. При цім грабунку червоноармійці, що переводили ревізію, з великим імпетом відривали червоні стрічки, які декому з нас ще залишилися на шапках. Опісля усіх нас поголовно острижено коротко машинкою і відправлено до купальні, де ми скупалися, а потім віддано нам наш одяг, який вміжчасі перейшов дезінфекцію і нове білля з таборового магазину, а наше зношене забрано до магазину. Потім розміщено нас у властивім таборі в бараці ч. 5. Це була велика саля, попідпирана двома рядами стовпів, а нари т. зв. койки тягнулися в шістьох рядах вздовж бараку, з того одна пара нар була під вікнами, а дві пари койок припирали головами до лінії стовпів. Барак мав двоє дверей, одні від півночі, а другі від полудня. На нарах не було ніякої

соломи ні сінників, ми спали на голих, твердих дошках, а накривалися, чим хто мав; дехто плащами, або коцями, які якимсь чудом врятувались від грабежі. Багато спало таки в одягах, так що цілими тижнями не роздягалися.

Табор в Кожухові це прямокутник, що займає великий, кількаморговий простір землі, загороджений високим двометровим парканом з дощок так густо збитих, що важко було знайти яку шпару, котрою можнаби було бачити, що діється на світі. На паркані стремів ще кільчастий дріт висоти до двох метрів. Зовні і в середині табору стояли майже що 10 кроків військові стійки, які стерегли нас. Таборовий регулямін був доволі строгий. О 5 годині ранком нас будили, а день кінчався о 10 вечером і в тім часі кожний мусів бути вже на своїй койці. Барак ч. 5, в яким нас приміщено, був чистий, вибілений, а підлогу що ранку ми мусіли самі замітати, а сміття викидати коло лятрини.

Але харч був нужденний. Ми одержували один російський фунт хліба, чорного та гливкого, з піском, гіркого; в ньому було все, тільки не було правдивої муки. Як знавці говорили, була це мішанина дуже малої кількості муки з грисом та лускою з пшона. Крім цього ми діставали один лут кави (палена луска з пшона), званої в бараках популярно чаєм, (жовтавий зглядно бронзовий порошок), два і пів лута цукру і ми з того ладили собі сніданок та вечерю. В одному з бараків, де мешкали жінки, був великий казан з горячою водою, звідки можна було цілий день брати кипяток для запарення цього порошку. Цей тзв. чай, цукор

і хліб видавав завідуючий харчевим магазином табору відразу на 10 людей раз на 24 години, щоденно о 4 годині по пол., і той десяток опісля розділював поміж себе одержані продукти. Голод і нужда в бараках примусили нас поробити собі примітивні ваги з дощенок і шнурків, якими поодинокі десятки розважували поміж себе харчі, притому всякий слідкував, щоб кому не припало трохи більше, як йому.

Обіди видавали нам з таборової кухні в більших мисках званих „бачок“ відразу на пять осіб, а складалися вони з сочевичної, або пшоняної зупи, без соли і заправи, в якій плавали поодинокі зерна пшона, або посліду пшениці. Другою стравою була майже щоденно рідко зварена сочевиця, або пшоняна каша, також несолена і взагалі без ніяких додатків. Тієї сочевиці згл. пшона було кілька ложок на дні звичайної тарілки. Раз в тижні давали нам рибну водяну зупу, в якій плавали тільки ости, хвости або рибячі очі. Цю зупу ми їли з великим обридженням, але мусіли їсти, бо позатим не можна було нічого ліпшого ані з кухні дістати, ані купити поза табором. Від часу до часу давали зупу з пшениці, варену разом з послідом.

Коли цього критичного дня запхали нас за таборові дроти, застали ми в бараку ч. 4 велику кількість, може більше як сто наших старшин, вивезених з Києва, які оповідали нам, що відбули цю саму водну дорогу, а потім залізничну, що й ми, і приїхали сюди ще 4/V 1920 р. Багато старшин належало до УСС. Крім того застали ми в таборі якусь малу кількість російських офіцерів, білих

армій, декілька дезертирів з червоної армії, з яких деякі сиділи ще від літа 1919 р., якогось сотника польських військ і кількох польських підстаршин та вояків. Червоноармійські дезертири виглядали дуже нужденно, одяг у них одно лахміття, бліді й вихудлі. Вони оповідали, що в зимі 1919/20 р. багато інтернованих в Кожухові померло на п'яний тиф.

Командантом табору був Латиш, якого називсько я призабув, а який — як сам розказував — за царських часів був кадровим старшиною, опісля за революційну діяльність відбував довголітню каторгу в Сибірі і щойно з вибухом революції повернув до Європи. Заступником команданта був Москаль, а політком табору, здається мені, називався Акмолінов.

В таборі головно в початках нашого в нім побуту, вмирало багато людей і щоденно хоронили їх за парканом бараків в ліску, недалеко табору. Чи помер хто з наших, не пригадую собі, та мабуть, що ніхто, бо небіщики рекрутувалися здебільша з червоноармійських дезертирів, які сиділи в таборі, ще від літа 1919 р.

З наших помер тільки от. Р. Дудинський, інтернований в Кожухові дня 4/V 1920 р., якого зараз по приїзді відставлено до Москви до тзв. Брестської лікарні, де він перележав більше як два місяці і скінчив своє многострадалне життя дня 14/VII 1920 р. Похоронено от. Дудинського в Москві, а не в Кожухові. Крім того помер у Москві, в лікарні, Микола Лушнінський, якого ступінь та день смерти мені невідомі.

В часі дальшого нашого побуту в таборі хорували деякі з нас, але ніхто з них не вмер. Знаю, що тяжче захворіли чет. Олекса Мазяк, УСС. і Маркил Фогель (Жид) і їх відставлено до Брестської лікарні, звідки вони по вилікуванню повернули назад до табору. З лекше хорих пригадую собі пор. суддю Берка, який перележав довший час в таборівім лазареті, а пізніше у Брестській лікарні, але виздоровів і дня 10/VII 1920 р. випущено його на волю. Про свій побут в лазаретах пише пор. суддя Берко ось що:

На роботі в „Котельно-конструкційнім заводі інж. Баррі“ захворів я нагло і мене безпритомного занесли товариші, з якими я працював, в Кожухівський табір, опісля приміщено мене в таборівім лазареті, де доглядав мене лікар, Жид, з Варшави, що попав в неволю з польської армії. До цієї кімнати, де я лежав (палатка хворих на шлунок), спроваджено в якийсь час пізніше ген. Микитку і сот. Лаврова (учителя гімназіяльного мабуть зі Станиславова, або Коломиї) і вони оба випроваджували мене попід руки на таборове подвір'я вигріватися трохи на сонці, бо по тій жолудковій хворобі, я був так ослаблений, що довший час не міг вдержатися на ногах. В таборівім лазареті були досить можливі відносини, тільки ті, що нас обходили, крали нам харчі, а робили це головню так звані „няні“ цебто жінки-доглядачки. Тут в таборівім лазареті зарізався бритвою якийсь російський полковник-прокуратор. Ген. Микитку знав я особисто з австрійського війська. Він був командантом (сотником) *Divis.-Teleph.-Abt. при 45. ди-*

візії, де я в полевім суді служив як „Gerichtspraktikant“. В 1916 році приїхав до 45. австрійської дивізії польський єпископ Бандурський і з тої нагоди видано наказ, щоби усі старшини явилися в старшинській харчівні, яка містилася в церкві. Ген. Микитка (тоді сотник) відмовився від участі в старшинськім зібранню, а на своє оправдання заявив австрійському генералові Смекалеві, що церква для нього це дім молитви, а не забави та гри в карти.

Опісля перевезено мене в Брестську лікарню біля Олександрівського вокзалу (двірця) в Москві і тут довідався я від молоденького, здається січового стрільця, зі Станиславова, Гаванського, що в тій лікарні були от. інж. Дудинський, поет Грицько Чупринка, якась добр. Левандівська з донечкою (мабуть дружина чет. Івана Левандівського зі Стрия), пор. артилерії М. Фогель зі Стрия і ще один четар Українець, хорий на чахотку. (Чи не Микола Лушпінський, який помер в цій лікарні. Прим. автора). Були там також залізничники, Українці з Тернополя, що попали в неволю в часі польсько-більшевицької війни; вони оповідали, що більшовики зловили польський санітарний потяг в Жмеринці чи в Проскурові. Командантом тієї лікарні був матроз, сатрап, який мав своїх шпигів поміж хворими і ці доносили про кожну розмову, яка велась в лікарні.

Що до харчу, то в таборівм лазареті він був такий як і в таборі, за це в Брестській лікарні багато кращий, але не все. В часі мого побуту в цій лікарні приділено до неї двох польських лікарів-полонених.

VII.

Найважливішою справою в часі нашого побуту в таборі, являлось прохарчування. Дотеперішній харч був невистарчаючий, притому страшенно поганий. З такого харчу багато наших в початках свого примусового перебування в Кожухові розхорілося; деякі мліли з виснаження, а деякі радили собі так, що збирали лободу і ще якесь там зілля, що росло попід бараками та парканами, й варили з цього зупу. Таборовий лазарет переповнився хорими, лікар з Москви щораз частіше заглядав до бараків та в розмовах з нами признавав, що причиною такого поганого стану здоров'я в наших людей є лихе прохарчування. Більш хорі в лазареті діставали, як на тодішні відносини в Москві, кращу їду а саме — молоко, часом яйця, чай, але не обійшлося також без сочевиці, тільки що вона була трохи краще зварена та приправлена.

Стан такого прохарчування тягнувся 14 днів. Дальше не можна було ждати, треба було шукати поліпшення нашої долі в нас самих. Тоді зібралася серед нас більша група представників усіх бараків заміняли Галичанами, та вечером в тайні перед командою табору і сторожею, ми вирішили вибрати трьох мужів довіря, які мали завтра другого дня пійти до команданта табору, щоб з'ясувати йому невідрадний стан прохарчування.

В склад цієї делегації увійшли: Володимир Мазяк, сотн. суддя Володимир Брикович та ще один молодий старшина Жид, з фаху юрист, родом мабуть з Чорткова.

На другий день ранком делегація в товаристві сотн. К. Л., який як бувший полонений австрійський офіцер на Сибірі добре володів російською мовою, вибралася до команданта табору. Зпочатку сторожа не хотіла чути про допущення делегації до канцелярії, аж удалося це виєднати по довгих торгах та переконуваннях. Командантові з'ясовано цілу справу, а саме — невідрадний стан прохарчування, застрашуюче поширення хворіб серед полонених, заапеловано до високих цілий і ідей радянської влади, яка повинна подбати про найгірше упосліджених, якими є полонені, що неповинно так страдають, притому легко звернено йому увагу, що недостаточне прохарчування може бути виною заряду кухні, який правдоподібно допускається різних зловживань. Командант терпеливо вислухав зажалень і велів списати все в себе в канцелярії в українській і російській мовах. Делегація вволила його бажанню та доручила командантові так виготовлений в двох мовах меморіал, причому він в дуже приязнім тоні став радитися з делегацією над способами направи прохарчування, бо мовляв він сам не розпоряджує для переведення цієї акції ніякими засобами. По довгих нарадах намічено ось який проєкт: Наші полонені Галичани мають в призначених днях під вартою ходити до відповідних харчевих магазинів в Москві і там набирати харчі потрібні для табору, а харчі ці ма-

ють бути пізніше замагазиновані в таборівім харчевім складі. З цьогож магазину мають назначені делегацію Галичани побирати харчі призначені на кожний день, віднести їх особисто до кухні і там власними руками всипати чи вкинути до китлів, а опісля готову страву видавати „бачками“ на стіл. До помочі при кухонних роботах делегація призначуватиме щоденно двох людей з посеред полонених. Завданням кухаря буде тільки сказати, коли приготовані продукти мають бути всипані в казани і коли готовий уже обід має бути розділений, а позатим він не має права нічого торкатись і сам на власну руку не може нічим розпоряджати. На це замітив командант, що такий плян не дасться перевести, бо крім Галичан з тієїж кухні побирає обід також сторожа та інші полонені, яких було тоді дуже багато в таборі, бо в кілька день по нашім інтернованні привезено ще около 200 бувших старшин всяких білих армій як — Юденіча, Колчака, Міллера, Денікіна, Врангля, і кількох старшин Армії УНР., яких постягано з усіх вязниць і таборів широкої Росії та України. Були це здебільша генерали, полковники, підполковники ітд., деякі уже старі та дуже збідовані, але було також доволі молодих. Між ними було і кількох Українців — один, що звався Гордіюк, родом з Полісся, мабуть з Пінська, перейшов з Армії УНР. на службу до російської армії Денікіна, з якої попав в большевицький полон. Деякі російські старшини мали свояків в Москві і вони доставляли їм від часу до часу цілі коші добрих харчів, навіть напиків. Ті, що не мали родин, біду-

вали так, як і ми, а деякі обережніші з них щоденно відкладали кусок хліба, який старанно на сонці сушили, на чорну годину.

Супроти цього сам командант запропонував, щоб Галичани перейняли на себе нагляд над прохарчуванням цілого табору та сторожі, на що делегація наша погодилась з тим, що щоденний дижур при кухні делегують тільки Галичани, та що ця служба буде в постійному контакті з канцелярією команди табору і буде щоденно представляти харчевий стан цілого табору, зокрема буде вести в евіденції тих полонених, яких майже щодня відкомендеровувано на роботи до фабрик в місті, а яким видавано обід по повероті з праці. Командант на це погодився і заявив, що перші дні уважатиме за пробні, а оскільки зреалізування повищого пляну вдасться, то стан цей задержиться і на далі. І від цього часу, коли наші Галичани обняли провід в заряді прохарчування цілого табору, якого стан разом зі сторожею переходив шістьсот люда, відносини змінилися на краще. Ми одержували від тепер більші порції пшона, сочевиця, згл. пшениця була густа, страви були солені і трохи помащені рослинним олієм так, що можна було як так з дня на день прожити.

По кількох днях вечером вийшов командант перейти по таборі, а стрівши наших з мужів довіря, заінтерпелював їх, як представляється справа прохарчування по новому пляну. Коли одержав відповідь, що усі є вдоволені, тоді командант велів скликати цілий табір на такий *sui generis* мітинг, на яким прилюдно поставив запи-

тання до всіх полонених, чи вони вдоволені з теперішнього прохарчування. Добрий стан прохарчування підтвердили не лиш наші, але й Москалі, супроти чого цей стан залишився аж до кінця нашого сумного побуту в Кожухові.

Між нашими дижурними і кухарами, згідно червоноармійською сторожею доходило часом до сцисій на тлі крадіжий каші і олію. Коли одного разу наш дижурний пор. суддя Берко не дозволив вартівникам забрати призначену для нас кашу, сторожа тяжко його побила. Та командант табору замість покарати винних розсудив цей інцидент так, що пор. суддю Берка, який обороняючися від нападу друлив котелком одного з червоноармійців, засудив на 5 днів карцеру і бідного Берка, побитого і подрапаного на цілім лиці, лаяв останніми словами: „ти не знаєш — кричав — що я можу тебе зараз тут як собаку застрілити“. Берко хотів на свою оборону сказати ще кілька слів, але командант не дозволив, лиш негайно велів відпровадити його в арешт.

Згадаю ще, що в часі нашого побуту в Кожухівськім таборі, переживали ми не раз неспокійні хвилини. З кінцем травня, одної неділі, почули ми сильні детонації на захід від нас в Москві, які тревали цілий день. В кілька днів пізніше, в ночі, побачили ми в північній частині міста величезну луну, а в якийсь час потім почули ми сильні експльозії недалеко нашого табору. З газет довідалися, що це вибухла артилерійська муніція на Ходинці, передмістю Москви, що згорів великий магазин одягів на якимсь передмістю, а недалечко від нас

загорів вагон, в яким була крісова муніція. Іншим знову разом на південь від нас горіли великі ліси і густий дим з цієї пожежі хмарами окутував наш табір. Газети писали, що це акти саботажу доконувані білою гвардією з метою повалили диктатуру пролетаріату, причому московський совєт робітничих, селянських та червоноармійських депутатів кинув загрозу, що на білий терор відповість червоним терором і вистріляє всіх контрреволюціонерів та інтернованих в тюрмах і таборах. Коли недалеко від табору експлюдувала муніція, успокоювано нас тим, що це динамітом висаджують старі пні в лісі, та рівночасно серед сторожі помітне було схвилювання та концентрацію і побільшення стійок. Ми тим успокоюванням не могли дати віри, бо муніція вибухла в неділю, отже в часі, коли ніхто в лісі не міг працювати.

Всеж таки ці події сильно пригноблювали нас та робили і так важке наше положення ще важчим, та більш невиносимим.

VIII.

Треба признати, що командант нашого табору був назагал людиною виrozumілою і тій його прикметі ми завдячували неодну полекшу. Згадатиб тільки справу поправи прохарчування, але також і в інших ділянках він виявляв відносно нас свою доброзичливість, позволяючи зорганізувати в таборі широку культурну роботу, яка протягом короткого часу поплила бистрим руслом.

Я вже згадував, що в бараці ч. 4. приміщено старшин, яких розоружено та арештовано в Києві, а серед них було багато Українських Січових Стрільців, які привикли до своєї стрілецької пісні й залюбки її виспівували. Під дірігентурою пор. УСС. Ясеницького зорганізувався хор, котрий спершу співав в бараку півголосом, бо панувало загальне пригноблення і голод і тим способом полонені УСС. бодай частинно шукали забуття, відриваючи себе бодай на короткий час від цієї сірої важкої буденщини. Але це не тривало довго. В часі одного побуту команданта в таборі, деякі з нас звернулися до нього з проханням дозволити на завязання хору, який мігби прилюдно виступати. Командант згодився, бо — як казав — він дуже любить гарний спів і пісні, причому попросив, щоб співаки виступили на подвіря і заспівали дещо. Моментально зібрався великий хор в скількості

около 30—40 голосів і молодечими сильними грудьми та добре згармонізований відспівав під орудою пор. Ясеницького „Інтернаціонал“ в українській мові, якого згуки лунали по цілیم таборі та видиралися поза високі паркани. Продукція випала вдачно, а командант одушевлений мистецьким виконанням пісні, прохав повторити її ще раз. Опісля полилися звуки інших пісень стрілецьких та народніх і чар мелодійности українських співів заставив усіх полонених слухати їх з запертим віддихом. Між іншими відспівав хор пісню „Як Збруч річку проходили“, яка викликала просто невиданий ентузіазм серед полонених усіх націй, а також і у команданта та його співробітників, так, що пісню цю відспівано яких три до чотири рази. Хоральні продукції затягнулися цього дня до пізна в ніч і була година може 11 або 11 $\frac{1}{2}$, як ми лягли спати. Крім згаданої вже пісні найбільше припали до вподоби: „Ой закувала та сива зазуля“, „Ой та зажурились“, та вязанка пісень „Упав стрілець коло дуба“.

Від цього дня командант зарядив, що усі полонені можуть лягати спати аж о 11 годині в ночі. Другого дня по хоральних продукціях командант табору велів прикликати до себе згаданих уже вище наших мужів довіря і казав предложити собі список усіх співаків, яким підвищив рацію хліба денно о 1/16 часть фунта, а надто заборонив вживати їх при яких небудь роботах в таборі чи поза табором. Співаки мали від цього дня відбувати тільки проби та приготовляти прилюдні виступи.

В короткий час по тім наша делегація ввєднала в команді табору опорожнення одного з бара-

ків, в котрім досі приміщені були виздоровці, яких переведено до шпитальних бараків, а цей опорожнений барак призначив командант для хору і театральних вистав аматорського театру, що зав'язався між полоненими.

Театральна трупа виставила кілька представлень, на програму яких склалися п'єси переважно з російської літератури, перелицьовані відповідно до тодішніх революційних відносин. Одна з них мала за тему еспанську інквізицію. Виставлено також — оскільки не помиляюся — Винниченкову „Чорну Пантеру“. Душею театральної трупи і її організаторами були чет. Гарболинський, хор. Апостол і чет. або сотн. Армії УНР. Марко Вязовський. В тім часі зорганізовано також симфонічну оркестру під управою пор. судді О. Левицького, який грав на першій скрипці, а в часі публичних продукцій виступав зі скрипковими сольовими точками. В склад цієї оркестри входили ще дві, або три скрипки, бас, одна мандоля, одна флейта і піано, на котрім грав один з наших полонених старшин Німець, артилерист, або російський полковник, який називався мабуть Римський-Корсаков, що зладив партитуру „Інтернаціоналу“. Будову сцени і приведення тепер театального бараку до ладу, повірено фаховим ремісникам, яких багато було головно між стрільцями Автопанцирного дивізіону, і вони протягом 2—3 днів виконали гарно свою роботу. Театральні куліси вималював чет. Дроздовський, здібний маляр, родом зі Самбора, який за часів існування української влади був довший час ілюстратором київської гумори-

стичної газети „Шершень“. Понадто зорганізовано курс німецької мови під проводом гімназіального учителя сот. Омеляна Колодницького, зі Стрия, курс есперантської мови і книговодства, котрий провадив сотн. К. Л., а курс російської мови вів якийсь високий, русявий полковник бувшої колчаківської армії.

Тим способом майже усі Галичани зайняті були веденням культурно-просвітної роботи в таборі і це звільняло їх від звичайних робіт в таборі, як рубання дров, ношення цегол і дощок, а надто приносило їм також бодай мінімальну користь у формі збільшеного о 1/6 часть фунта пайка хліба денно. Полонені російські старшини спершу відтягалися від всякої помочі в цій освітній роботі, та поволі звикали, а принадою була збільшена рація хліба. З часом напхалося їх в різні кружки зовсім показна скількість, так, що управа табору вкінці відмовилася приймати дальші зголошення, бо переконалася, що багато Москалів під плащиком праці в дійсности нічого не робить та побирає за дармо цю і так марну, збільшену рацію хліба.

Щоденно одержували ми від політкомта табору російську московську пресу, як прим. „Известия“, „Большевик“, „Правда“ та інші часописи і їх розділювано по одному примірнику на один десяток полонених.

В часі нашого побуту в таборі два або три рази приїздили до нас з Москви агітатори та пропагандисти, о виразних семітських рисах, які скликували таборові мітінги і виглошували комуністич-

ні промови. Мітінг кінчився завсігди відспіванням „Інтернаціоналу“.

Крім того дуже часто відвідував нас в таборі професор агрономії Олександр Гарасевич, старша вже людина середнього росту, кремезний, сильно опалений на лиці, з чорною бородою, який щиро займався нашою долею. Він безчисленну скількість разів інтервенював в нашої справі і хлопотав про звільнення в різних большевицьких установах Москви, між іншими був кілька разів в ВЧК. (Все-россійская Чрезвычайная Комісія), в якій розпорядженню ми були, однак інтервенції його увінчалися тільки частинним успіхом. Він також за посередництвом так званого „Галбюра“ (Галицьке Бюро) в Москві, котрого начальником був тоді Галичанин Качмар, вносив різні прохання та меморіяли про наше звільнення до совітських установ. Між іншими інтервенював він в нашої справі у все-сильного тоді члена московської „п'яťорки“ Троцького, який дав навіть наказ ВЧК. прискіпити темпо нашого слідства, в консеквенції чого нам доручено друковані анкетні листки, про які буде згадка в IX. розділі.

Проф. Гарасевич, людина зрівноважена та благородна, хрустально-праведний та великий ідеаліст, потішав нас в недолі та дійсно щиро та безкорисно нами піклувався.

На основі інформацій даних мені судією А. Сиротюком в Надвірній, подаю ось які життєписні дані відносно проф. О. Гарасевича. Народився він в священничій родині в селі Козари, рогатинського повіту, перед війною був професором

агрономії. В зимі 1919 р. на 1920 рік переїхав з Галичини на Україну і опинився в команді Етапу УГА. в Барі, привізши зі собою зі Львова велику кількість примірників часопису „Діло“ з тодішнього часу. В Барі не хотів за ніяку ціну залишитися і по короткім побуті в тім містечку серед ріжних пригод добився до Москви, де — як сам запевняв — хотів студіювати большевизм та комуністичні ідеї в самім джерелі. В Москві довідався про наш побут в Кожухові і від тоді став нашим опікуном та заступником перед радянською владою. В часі побуту большевицької армії в Тернополі проф. Гарасевич приїхав з далекої півночі до свого рідного краю і зупинився в Тернополі, де якийсь час мешкав у свого мабуть свояка о. Громницького, тамошнього пароха. Недовго однак довелося йому тут побувати, бо вскорі прийшов відворот большевиків і він не хотючи за ніяку ціну лишитися, пішов на залізницю в Тернополі, де трапивсь йому страшний випадок, що зробив його калікою на ціле життя. На стації випав проф. Гарасевич з переповненої людьми плятформи на рейки і потяг відтяв йому моментально обі ноги вище колін. У важкому стані перевезено його на Україну, де перехорівши довший час став опісля завідателем якоїсь цукроварні, згодом переїхав у Москву, де й досі доживає свого нещасного віку.

На тім місці позволяю собі прилюдно в імені всіх живучих ще бувших кожухівських в'язнів зложити проф. О. Гарасевичу нашу найсердечнішу подяку за ці всі добродійства, зокрема від себе за

щасливе звільнення з неволі, яке було ділом цієї благородної та ідеальної людини.

Крім нього відвідували нас ще два або три рази Хведір Конар-Палащук і Татух, бувший австрійський старшина, який приїхав до Москви з Ташкенту і вони запевняли нас, що як члени Галбюра також в справі нашого звільнення інтерв'юють.

Конар-Палащук при своїх відвідинах входив у довші, свободні, політичні дискусії з нашими в'язнями - старшинами, в котрих осуджував їхні демократично-народницькі погляди, стараючись переконати їх про вищість пролетарсько-космополітичного світогляду, закидував нам — може і слушно, — часті зміни наших орієнтацій та союзників і ганьбив наш провід за всякі нещасні союзи, які потягнули за собою загибель армії. Ці дискусії кінчалися для нього завсіди повним неуспіхом так, що врешті він одного разу скінчив дебату російськими словами: „Вы Галічані умеете капейкі считать, но за рубля продать не умеете“. Це були останні його відвідини в нашім таборі, бо потім він уже ніколи до нас більше не навідувався. Лишився тільки при нас невтомний проф. Гарасевич, який і далше до нас приходив, інформував нас вичерпуючо про свої заходи для нашого звільнення, випитував докладно про поведення таборових наставників, але про політичні справи він ніколи з нами ані словечком не розмавляв.

Здається мені, що один раз заглянув до нашого табору також і Михайло Левицький, пізніший дипломатичний представник совітів в Празі,

який в тім часі якраз окружною дорогою приїхав з Галичини до Москви.

Сотн. К. Л., що знав добре російську мову, здобув собі дозвіл від команди табору на вихід до Москви по різні театральні книжки, реквізити ітд. і тим дозволом він дуже часто користувався та приносив для наших полонених хліб і продукти, які купував за гроші, що заховалися при полонених від грабіжи.

Мушу згадати ще про один дуже немилий інцидент в таборі, який трапився сотн. Е. Мироновичеві, а який нас дуже немило вразив та до глибини душі порушив. Миронович якимсь невідомим мені способом успів заховати при собі більшу готівку, за яку купував для себе та для свого найближчого окруження всякі продукти. Про це довідалася команда табору мабуть в наслідок доносу таки наших людей чи одної людини, котрій Миронович не хотів позичити пару рублів. Управа табору по переведенні основної ревізії відібрала Мироновичеві серед ординарних лайок та штурханців всю готівку, а його самого запроторила до карцеру, в яким він перебув три дні. Ревізія відбувалася під проводом самого команданта табору і тоді побачив я перший і останній раз, яка лють його опанувала. Він кидався мов лев, кричав, лаяв нещасного Мироновича останніми словами, називав його між іншими проклятим буржуєм, який заховав гроші на те, щоб добре жити, міжтим коли його товариші голодують та бідують.

В яких три тижні по приміщенню нас в таборі, зачала команда на прохання завідателя „Котельно-

конструкційного заводу інж. Баррі“ в Москві, який від большевицького перевороту став державною фабрикою, висилати певну часть полонених на роботу. В першу чергу пішли на роботу всякі ремісники, як слюсарі, ковалі, монтери механіки з Автопанцирного дивізіону, в кількості біля 40 людей та стали працювати в цій фабриці, спершу інвентаризуючи її, опісля помагаючи тамошнім робітникам при направі фабричних візків, возів для обозу, візків до скорострілів ітд. Тому, що серед стрільців дивізіону було багатько шоферів, то завідатель фабрики інж. Баррі поручив їх сусідній фабриці автомобілів і дійсно дехто з них знайшов там роботу. На працю до фабрики ходили також і некваліфіковані сили. Висилано нас партіями по 25—30 і ми носили через 8 годин — а саме від 8—12 перед пол. і від 2—6 по пол. — важкі сталеві плити на вагонетки, які опісля знову підвозили під фабричні станки і машини до перерібки. Крім того возили ми пісок. Між іншими ходив і я досить часто на ті роботи, бо хотів бодай кілька годин бути поза дошками табору, дихнути трохи свіжим повітрям, і вкінці з цією працею сходилися і деякі матеріяльні користи. Усі ми одержували у фабричній кухні обід, що був значно кращий та поживніший від таборового, бо складався з рідкої картопляної, або пшоняної зупи, або тзв. „щи“, посоленої, з оселедця, або малої порції пшоняної каші та 1/4 фунта хліба. Надто готівкою одержували ми сорок рублів, які уживали на закупно одної коробочки від сірників махорки. Часами при обіді подавано нам трохи бараболі. Грошевої винагороди

не можна було на нічо іншого зужити, хіба на за-
купно махорки, бо в тім часі в Москві відчувався
дуже великий брак харчів, а які були, то треба було
платити солені гроші, прим. склянка молока кош-
тувала 150 рублів, одно яйце 180 рублів, фунт
хліба 500 рублів.

Кілька разів ходили наші полонені на роботу
на товарову стацію, віддалену від табору на яку
верству. Там в магазині велів завідуючий отвирати
забиті цвяхами деревляні скрині з залізними това-
рами, адресовані до різних установ і фабрик, про-
вірювати скількисть запакованих там річий, як мо-
лотків, сокир, пильників, дрібних пилок ітд. і по-
рівнювати суму їх з числом виписаним на скрині.
Дуже часто наші стверджували значні браки, але
не обійшлося і без того, що сам завідатель мага-
зину забирав для себе багато товару, причому ка-
зав переводити відповідну поправку в написах
скрині і їх опісля назад забивано цвяхами так,
що виглядали як ненарушені.

Стрільці працюючі на автомобільнім заводі
звернулися по кількадевнім своїм побуті на ро-
боті до завідателя з проханням, щоб він виста-
рався в ВЧК. про їх звільнення, однак він цьому
відмовив. Тоді завідатель фабрики інж. Баррі звер-
нувся з таким проханням до ВЧК. (званої попу-
лярно в таборі „войчак“), однак це мало якраз по-
гані наслідки, бо ВЧК. заборонило займати яких
небудь Галичан по фабриках. Мабуть боялися з бо-
ку Галичан саботажів. По довших однак стараннях
завідатель фабрики Інж. Баррі таки вступив
за них про звільнення більшої кількості стріль-

ців Автопанцирного дивізіону з табору і вони перейшли в цілковите розпорядження цієї фабрики і перебули там аж до часу нашого спільного виїзду з Москви до Казані. Якийсь час ще ці звільнені стрільці доходили на фабрику з табору, однак пізніше замешкали постійно у фабричних будинках, а в якийсь тиждень по тім засмотрено їх легітимаціями, змістом котрих стверджувало, що вони є вільними горожанами міста Москви. Дефінітивний відхід з табору цієї першої партії звільнених відбувся дня 15/6 1920 р.

Відносини на фабриці були одначе дуже погані. Праця була важка, міжтим коли харч та грошева заплата за роботу були більше як нужденні. Люди обдерлися, ходили як тіні. Всякі найпотрібніші річі, як нитки, голки, шкіру і т. д. одержували вони тільки з великим трудом на картки, які діставали від заряду фабрики. Супроти цього невідрадного стану Володимир Мазяк пішов до Галбюра до проф. О. Гарасевича і представив йому незавидну долю стрільців працюючих на фабриці і прохав його рятунку. Проф. Гарасевич поручив В. Мазякові зібрати адреси усіх Галичан бувших інтернованих працюючих по фабриках і донести йому про це, бо існує намір відіслати усіх до Казані, де формуються останки галицьких частин, тож і стрільці Автопанцирного дивізіону та інші звільнені з табору зможуть туди виїхати. Це доручення Мазяк виконав і дня 15/VII 1920 р. вони разом з нами покинули Москву і переїхали до Казані.

Менше більше з початком червня 1920 р. від-

правлено на хутір Ходинка біля Москви більшу партію наших полонених на сільські роботи, де вони стало замешкали і перебули там 4 тижні. В партії тій знайшлися переважно стрільці Автопанцирного дивізіону, які не були ремісниками, серед них вкрутилися також і інші, між ними судовий четар Магерович, четовий Яків Семянішин, котрі від часу до часу приходили до табору та розказували, що крім свободи їхні життєві відносини поравилися дуже незначно. Харч був обильніший як в таборі, але теж поганий; подавано що дня зупу з гнилої капусти з хробаками та одну шальку примерзлої та гнилої бульби. Завідатель хутора Корженьовський при прохарчованню наказав узгляднювати тільки тих стрільців, що працювали тяжче, а саме тих, що орали, сіяли, обгортали бульбу чи ходили коло коров, або корчували. Вони діставали щоденно пів літри молока. М'яса не подавано ніколи, за те більше хліба, а саме по одному бохонцеві на 2—3 особи денно.

Цю партію наших полонених звільнено в перших днях липня 1920 р. і до бараків вони вже не вернули, бо разом з нами виїхали до Казані.

Вже в часі нашого побуту в таборі приміщено там ще сотн. Капусту і хор. Апостола, разом з 7 стрільцями, яких привезено з України, а вже по 10/VII 1920 р. привезено ще в Кожухів от. Осипа Букшованого і Тараса Франка, гімназіяльного учителя, яких також доставлено з України.

ІХ.

Одноманітне таборове життя воліклося з дня на день, ми були пригноблені та майже всі журилися тим, який буде кінець, що з нами зроблять. Між нами кружляли всякі чутки; одні говорили, що нас усіх випустять, другі, що будемо розстріляні, треті, що нас засудять на примусові важкі роботи та відішлють на копальні. І так ми самі себе непокоїли та денервували.

Але рішача хвилина наближалася і вона прийшла з цілою невмолимістю і жахом. А перебіг її був ось який:

Одного разу, десь в другій половині травня 1920 р., відбувся прилюдний концерт галицького хору, на яким була ціла управа табору і велика кількість полонених інших націй. Концерт цей так припав до вподоби командантові, що він прохав повторити його, причому заповів, що запросить представників ЧК. з Москви. І дійсно на другім концерті явився якийсь комісар, що по скінченні продукцій станув на сцені і заявив нам, що ми вже довго не побудемо в таборі, що скоро западе вирішення нашої долі, а воно — він сподіється — буде добре, що він накаже вислати нам до виконання анкетні листки, на основі яких наступить вирішення нашої долі. По цій його бесіді нам здавалося, що ми відродилися, якийсь бадьорий

дух вступив в нас та ми стали нетерпеливо вижидати цих анкет. Кілька днів пізніше нам дійсно доручено анкетні листки в російській мові з надписом:

„Неправдиві заподання будуть карані розстрілом“.

Відтак ішли ось які питання: Імя і назвиско, вік, студії, місце уродження, звання в цивільному стані, військовий ступінь, частина, при якій служив, яке майно, до яких політичних партій і груп належав згідно належить, як називаються батьки, стрії, вуйки, браття та їх партійна приналежність, майно, в яких війнах брав участь і т. д. Виповненням цих анкет займалися сотн. К. Л. і хор. Прокопович, бо оба знали російську мову. Свою анкету виповнив я цілком згідно з моїми заподаннями зложеними в дні 6/V 1920 р. в таборовій канцелярії, з тим, що мої батьки були селяни, а я належав в Галичині до радикально-соціалістичної партії, а в часі побуту на Україні став симпатиком радянської влади. Це тоді поплачувало і нам треба було йти з духом часу, щоб себе рятувати. Багато з наших отверто признавалося до своїх бувших старшинських ступенів, інші побачили, що біда, — змінили відповіді і перечили немовби то вони були старшинами. Та це їм не помогло, бо при вирішуванню нашої долі — на мою думку — ВЧК. брала під увагу і порівнювала заподання зложені в канцелярії при вході до табору і відповіді вписані в анкетнім листку.

Усі виповнені анкети віддано до канцелярії

і ми вже тепер нетерпеливо стали ждати кінця цілої справи, а він прийшов несподівано.

Дня 16/VI 1920 р. почули ми поза табором парканом десь около 4 год. попол. брязкіт зброї та голосні балачки й сміхи. Через шпари в паркані з трудом ствердили ми, що під табором стояла і відпочивала велика кількість червоноармійців, добре одягнених та відживлених, які свої кріси устали в кізли і весело стоячи або сидячи гурторили. Ми відразу відчули, що це прийшла по нас військова охорона ВЧК. з Москви і догадалися, що колесо щастя та близької свободи не крутиться в наш бік. Вістка про появу червоноармійців зелектризувала усіх полонених. Вони стали гуртами тиснутись до більших шпар в паркані, та наша внутрішня сторожа негайно гурти ці розганяла відпихаючи в сторону бараків. В яку годину, або і дві по тім, нагло почули ми гуркіт автомобілю, який задержався біля таборової брами, а за кілька хвилин вийшов з канцелярії командант табору в товаристві своїх помічників, політкома та одного або двох осібняків у військовім однострою. Один з них високий, молодий і добре відгодований, з короткою бородою, держачи нагайку в правій руці, виступив наперед і почав з готового списку відчитувати імена і назвиска наших полонених, зпочатку Москалів, а опісля Галичан. Відчитував усіх тих, що визнали себе старшинами і викликані забирали свої клунки з річачи та виходили серединою шпаліру, який утворили червоноармійці з табору через широко отворену браму та ішли далше тим шпаліром, аж зникали десь на стації. Ми

пізніше довідалися, що усіх викликаних посаджено в потяг обставлений сильною вартою та скорострілами і усіх відвезено по півночі до Архангельська, а звідтам мабуть на Соловецькі острови, звідки вже ніхто більше не вернув. Проф. О. Гарасевич підтвердив нам цю вістку, що усіх наших заслано до Архангельська і він мимо численних та усильних інтервенцій в ВЧК. не міг розвідатися, що з ними сталось. Проф. Гарасевич в часі свого побуту в Тернополі підчас захоплення Тернополя більшовиками, в другій половині серпня 1920 р. показував мені оригінальну поштову карточку написану рукою сотн. вет. Бородієвича, вивезеного більшовиками дня 11/VII 1920 р. з табору в Кожухові, в якій він повідомляв, що Галичани інтерновані в Архангельську та він іменем власним і своїх нещасних товаришів благав як найскорішого рятунку. Тоді проф. О. Гарасевич сказав мені, що йому не вдалося в ВЧК. в Москві мимо найщиріших заходів нічого зробити і що вивезені мусять скорше чи пізніше пропасти, а то тим більше, що багато з них поїхало в самім тільки подертім одязі, без плащів та коців. Він також сказав мені, що сотн. О. Колодницький, який будучи ще в таборі, ледви держався на ногах з великого ослаблення і виснаження, помер в дорозі до Архангельська в місті Ярославлі.

Висланник ВЧК. називався Палтов або Попов.

Із засуджених на заслання один тільки сотн. К. Л. зумів вирятуватися від вивезення на далеку північ. Коли комісар відчитав його ім'я і назвиско, він не вийшов з товпи полонених, яка обступила

це сумне видовище і зі щирим жалем прашала своїх нещасних товаришів. За ним зачали глядати по таборі, та він скрився в потрібнику, де пересидів якийсь час і вийшов звідтам тоді, як відчитування скінчилося і чекісти враз з охороною поспішили до потягу. Тоді побачив сотн. К. Л. командант табору, велів йому спакувати чим скорше свої речі та йти за ним. Та заки це сталося і заки він зі сот. К. Л. дійшов на місце призначення — сот. К. Л. інвалід на ліву ногу, — потяг уже відіхав і не лишилося нічого, як вернути назад до табору. Ми щиро витали його, а почасти і сам командант був з цього вдоволений, бо він сот. К. Л. дуже любив і часто з ним балакав.

Так закінчилася трагедія біля 100 наших старшин, по яких від цього часу всякий слід загинув, та які самі про себе, ані хтось другий про них не дав ніякого знаку. Я пізніше не раз розвідував про їх долю, однак нічого путнього не довідався. П. Юрко Гарасимів, промисловець зі Стрия, який літом 1926 року перебував в Києві, оповідав мені на підставі інформацій, які подав йому якийсь Галичанин, що довгий час працював в корабельних доках в Архангельську, що всіх Галичан заладовано на корабель з метою перевести на Соловки, але корабель цей до свого місця призначення не доїхав, бо в дорозі затонув. Чи ця інформація правдива, не знаю.

Др. Ст. Шухевич в V. томі своїх Споминів згадує на 110 стор., що вже в Галичині довідався від одної знайомої людини, що стояла в близькім відношенні до радянської репрезентації, що всіх депортованих розстріляно, оскільки декому з них

не вдалося втікти. Серед назвищ заповданих там наших старшин подибає я також от. Івана Грабовенського. Що до нього, то мушу ствердити, що він з нами в кожухівському таборі не був і цього критичного дня не вивезено його до Архангельська. Знаю з оповідання, що от. Грабовенського арештовано дня 24/IV 1920 р. у Жмеринці разом з от. Індишевським та іншими старшинами, які були тоді в Жмеринці. Пізніше, дець в другій половині серпня, бачив я от. Грабовенського в часі мого перебування в Тернополі. Я тоді з ним розмовляв і від нього самого знаю, що приїхав з Харкова до Тернополя, де дістав службовий приділ в однім з комісаріятів Гал. Ревкому, мабуть в лісовім. Він був дуже збідований, обдертий, а запитаний пор. судією А. Сиротюком, як вилабудався зі Жмеринки, оповів нам, що доставлено його під вартою до якоїсь червоноармійської фронтової частини, звідки зараз таки відставлено під ескортою якогось Жида до сусідньої частини, причому конвоєнт одержав якісь папери. По дорозі от. Грабовенський, який вмів дуже добре балакати жаргоном, розговорився зі своїм конвоєнтом по жидівськи і червоноармієць думаючи, що ескортує Жида, подержав дані йому папери і от. Грабовенського відставив до цієї частини без ніякого письма. Тому, що в тім часі офензива польських військ посувалася скорим походом на Київ, командант цієї частини, де був от. Грабовенський, не знаючи, що з ним зробити, віддав його до якогось нашого українського дядька як робітника до сінокосів і тим способом от. Грабовенський вийшов з життям. Коли большевики з Тернополя відсту-

пали перед Поляками на Україну, він з ними також переїхав там, а що з ним далше сталося, мені не відомо.

На основі списку, який я зладив зараз по виході з табору в Кожухові, а який тільки частинно переховався в мене, подаю назвиска вивезених до Архангельська Галичан:

Сотн. суддя Юрій Курдіяк, пор. суддя Гриць Фединський, пор. Теофіль Ілюк, сотн. Юрко Кантемір (оба з Буковини), от. Сень Горук, УСС., сотн. Іван Цяпка — Скоропад, УСС., сотн. Омелян Колонницький, пор. Остап Гарун, пор. Олекса Мазяк, пор. Іванчук (бувший адютант от. Горука при НКГА. в часі її побуту у Львові) і його брат невідомий мені з імени, пор. Тадей Слободян, УСС., пор. Найда, хор. Лучак, УСС., сот. Василь Метельський (мабуть УСС.), сотн. Евстахій Миронович, власник Обельниці, біля Рогатина, сотн. Стефан фон Табора, хор. Хаджай, пор. Саляк, пор. Городиський (учитель зі самбірських сторін), чет., або пор. жандармерії Ортинський, хор. Табак (Жид), пор. Евген Ясеницький, УСС., Стадницький або Студницький, сотн. Михайло Капко, чет. Володимир Дроздовський зі Самбора, хор. Городиський (інвалід на ногу), Сірко, хор. Леонтій Лушпінський, УСС., Роман Прихідко з Пітрич, Іван Стасюк, чет. Микола Чернихівський (інвалід без руки), браття Гарболинські Микола і Петро, браття Волчуки, один з них Михайло, чет. Гаванський, чет. або сотн. УНР. Марко Вязовський, чет. Гнат Прокіп, Свобода, Іван Максимець, Гнат Остапчук, Франц Бабій, Юліян Умриш, Карло Вотава, Бирка,

Шпорлюк, хор. УСС. Ярослав Мулик з Залукви біля Галича, хор. Зенон Кулицький, рах. чет. Микола Олійник, Чубатий, Нутман (Жид), Мозес Ругальтер (Жид), Топорович, Коник, пор. Євген Корбин з жінкою, Ільчук, чет. Володимир Гоцький, чет. Тимофійчук, шофер, Зигмунт Якобі, чет. Габлинський, сот. Степан Кекиш, сотн. УНР. (пізніше при армії Денікіна) Гордіук, Николин, ліквідуючий пор. Адольф Площанський, Володимир Зельський, мабуть УСС., сотн. Купчанко, з Буковини, Франц Скорик, УСС., сотн. артилерії Гинилевич, пор. Дацків.

Серед вивезених було і двох поліційних агентів, які служили в розвідчих відділах нашої армії, а саме Соломон Дорн (Жид) зі Стрия, доставлений із сокольницької тюрми в Москві і Франц Дворжак, який прийшов до табору з Бутирської тюрми разом з ген. О. Микиткою. Чет. Маркил Фогель (Жид) зі Стрия уникнув заслання тільки тому, що критичного дня був в лікарні в Москві, де лежав хорий. В групі засуджених на депортацію був також старшина УГА. Василь Скрипчук, тепер адвокацький кандидат, який в часі транспорту на далеку північ в вагоні тяжко захорів і його в дорозі висаджено та віддано до якоїсь лікарні, звідки по видужанню випущено на волю і він вернув в Галичину, до свого родинного містечка Угнова.

В часі відчитування та висилання згаданих товаришів нас і так уже до краю зворушених, схвилювали до глибини душі дві сцени, які розігралися на наших очах. Чет. Євгенові Кобринові товаришила його дружина як добровільна полонена

і коли прочитано його назвиско, вона конвульсійно вхопила рамя свого чоловіка, почала плакати і вкінці ми побачили, як вона повільним кроком рука в руку з своїм чоловіком мов марево якогось духа перейшла серединою шпаліру, щоб і на далі ділити долю і недолю спільно зі своїм чоловіком.

Другою не менше зворушливою сцею було пращання старого сотн. Омеляна Колодницького зі своїм сином, тоді 18-літнім юнаком, котрого батько на пращання кріпко обняв та розцілував, а рясні сльози струмками зросили винужденіле обличчя засудженця, який ледви встиг відірватися від своєї улюбленої дитини, щоб до ґрунту зломаний хилким кроком поспішити в невідому дорогу. Це було останнє його побачення з сином, останній поцілунок його зложений на голові сина, бо сотн. О. Колодницький в короткий час потім у вагоні помер, мабуть з жалю та роспуки розірвалося серце цього високоідейного і доброго мого гімназіяльного вчителя.

Вже темні сутінки вечора западали, коли та жахлива сцена добігала кінця. Нараз широка брама табору замкнулася, команда табору та чекісти зникли, а ми сумні та розторощені фізично і морально попленталися до своїх бараків. Гнітуча мовчанка запанувала серед нас, сльози крутилися в очах, а груди розпирав жаль та туга за товаришами, яких ми уважали вже за пропавших, та рівночасно в серцю блимала іскорка надії, що нас може мине та сама доля, бо ЧК. моглаб і нас рівночасно з нашими товаришами засудити та вислати в далекі країни, звідки немає вже повороту.

Х.

Табор наш тепер сильно опустів. Не стало багато, багато наших знайомих та друзів, забракло що найменше яких 100 людей, котрих так нагально зпосеред нас вирвано. Бог революції запрагнув крові і щораз то нові жертви падали на його кострі та вони були тим болючіші, що платила їх Українська Нація так вбога на інтелігентні сили, та Україна, що її вже кілька віків нищила та вбивала фізично і морально московська північ, біла чи червона.

Життя наше плило від цього дня повільним багnistим руслом, прибиті моральним горем та зруйновані нервово, ми байдужно стали дожидати кінця своєї невідомої долі, якої не можна було збагнути в чорній буддуччині, що стояла перед нами.

Скінчилися гарні продукції хору та театральні вистави, табор завмер, та з запертим віддихом приचाївся дожидаючи незнаних і тайною сповитих випадків.

Одинокою нашою розрадою були в тім часі часті відвідини нашого опікуна проф. О. Гарасевича, який тепер усіми силами старався нас ви-свободити та відхилити від нас нещастя, яке стрінуло наших співтоваришів.

День нашого визволення надійшов так само

несподівано. Сталося це дня 10/VII 1920 р. Цього дня вчасним ранком командант табору приніс готіві списки полонених, які мали вийти на свободу. Спершу вістка ця нас приголомшила, ми не хотіли вірити, що день свободи прийшов, що він так близько, що ми опустимо цей табір, який стільки здоров'я та молодих сил нас коштував, що ми не будемо бачити вже тих понурих бараків та цього нужденного харчу. Однак вскорі ми переконалися, що ми дійсно свободні, нам сказали спакувати клунки, поставили нас в ряд і перед нами широко отворилася брама табору і під ескортою двох або трьох червоноармійців ми вийшли на волю. День був погідний, сонце ярко та тепло світило, наші лица усміхнулися, а виснажені тіла набрали свіжости і ми скорим кроком попрямували в Головний Комітет Труда в Москві, куди віддано нас з тим, що там маємо одержати якусь працю. З яких дві години ми машерували до міста та трохи поблудили по Москві, бо наші конвоєнти також добре у Москві не визнавалися. Вкінці добилися до місця призначення. Ми станули на Большім Чернишевськім переулку ч. 22, де містився Главком-труд.

Серед звільнених знаходилися між іншими Юліян Карпінський, пор. Соломон Штрум (Жид), пор. Емануїл Строконь, Юліян Татарський, Гайнріх Бургардт (Німець), Тимяк, суд. чет. Маєрович Товія (Жид), Микола Чепелинський, Мерлер з Коломиї (Жид), військові судді сотн. Володимир Брикович і пор. Андрій Сиротюк, Др. Роман Слюзар, Іван Гумецький, Осип Берко, Олександр Левиць-

кий і Іван Максимчук, браття Богдан і Денис Хирівські, сотн. Зіше Кунке (Жид), хор. Матій Дмитрик, четовий Яків Семянішин, хор. Павло Луців, респіцієнт скарбової сторожі Лотушка, поштові урядовці Юліян Смішко, Тофан і Данилевич, чет. Іван Кузьмак, суддя Стефан Кушнір і його син Ярослав, тоді 17-літний хлопець, Омелян Колодницький молодший, Сидурко, пор. Індишевський, хор. Оборець, хор. Клим Прокопович, сотн. Олександр Козловський, хор. Володимир Гриневич, Гаврилів, Соловяний, Микола Кацедан, Стефан Гура, сотн. Іван Думін, хор. Попович, Василь Ебергардт і його брат, а також багато інших старшин та стрільців, яких імена та прізвища я призабув.

Тому, що наш гурт числив яких 50—60 люда, ми по короткій нараді вибрали кількох делегатів, які мали інстанціонувати за нами в управі Главкомтруда і доручили хор. Климові Прокоповичеві говорити від нас. В цій делегації знайшовся також і я. Ми вилізли здається на другий поверх і там увійшли до просторої і ясної кімнати, де прийняв нас урядовець, який в першій мірі спитався про наші звання. Коли він довідався, що серед нас досить вчителів, правників та інших інтелігентних професій, заявив нам, що працю для нас буде тяжко підшукати і вкінці порадив нам глядати самим за якоюсь роботою. На нашу увагу, що ми щойно вийшли з табору і не маємо ніяких легітимаций, він велів виготовити для нас посвідки, яка у мене до сьогодні заховалася. Це мала карточка поганенького паперу, з боку якої витиснена печат-

ка: Р. С. Ф. С. Р. Московский Совет Рабочих и Красноармейских Депутатов. Управление лагерями принудительных работ. Бюро Пр. Р. Подотдел. 10/VII 1920 г. Нр. 1801. Б. Чернишевский пер. 22. Телеф. Нр. . . . Вход. Нр. . . : Сама легітимація виписана на машині має такий зміст: Удостовереніє, дано сие гр. Максимчуку Ивану Львовичу в том, что он являлся в Бюро для регистрации и освобождения до 13/VII 1920 р. Завед. бюро підпис нечиткий), Делопроизводитель (підпис нечиткий). Тими легітимаціями ми виказувалися перед усіми властями, до котрих ми заходили і кожна з них витискала на них ріжні свої печатки, так, що на моїй посвідці є ще дві печатки такого змісту: „Распределения Рабочей Силы, Московский отдел. Учетан. Секція Медико-Санит. 12/VII 1920 р. Нр. 7940/6128“ і ще друга трикутна печатка, яку трудно відчитати, бо вона тільки частинно відбилася.

З цими легітимаціями ми знайшлися на вулиці і станули безраді. Що тут діяти, куди в чужім місті звернутися по інформації і евентуально працю? Вкінці комусь з нас впало на думку порозумітися з проф. О. Гарасевичем, котрого по якимсь часі відшукали і він постарався про наше поміщення в будинку при Тверській вулиці ч. мабуть 66, де містився клуб ім. Тараса Шевченка. Там у великій театральній салі на I. поверсі, яка з причини фєрїї і виїзду театру, була вільна, ми примістилися з річами. Там також ми спали кілька днів, річ ясна на голїй підлозі.

Побут наш в Москві трєвав всього 5 днів

і в тім часі ми глядали для себе якоїсь праці, ходили по різних фабриках, були і в Біржі Праці, прегарнім будинку, та наші старання в більшості скінчилися нічим. Дехто з наших прим. Олександр Левицький, Павло Луців таки дістали заняття в якихось установах та там покищо примістилися. Сотн. М. Капуста за протекцією проф. О. Гарасевича дістав приділ начальника книговодства при Галбюрі в Москві, звідки за деякий час виїхав до Жмеринки. Коли ми приходили групами на фабрики, нам показувано гарні клубові поміщення і урядження для робітників, гарні і великі бібліотеки, симпатичні садки для робітничої дітвори і фабричні лазарети. Позатим ми оглядали само місто. Близько від Шевченківського дому лежить „Красная Площадь“ з великою церквою Св. Василя Великого з одного і Кремлем з другого боку. Під мурами цього Кремлю бачили ми декілька великих братських могил тих, що впали в боях на вулицях Москви підчас большевицького перевороту. На стінах Кремлю просто цих могил були великі червоні написи, з поясненням, хто в них лежить.

Обідали ми по різних радянських їдальнях. Одного разу були ми в харчівні анархістів, де на стінах виписані були якісь дивовижні сентенції та революційні гасла. Кілька днів обідали ми в салях бувшого ресторану „Empire“. Колись це мусів бути першорядний льокаль, в тім часі однак був обідраний та обстановка його була сильно понищена. Харч був більше чим нужденний. Водяна зула з листками буряків або капусти, або рибна зула, в котрій було повно остий та хвостів, посолена та

трохи помащена, кусочок хліба $1/8$ часть фунта та на друге маленька тарілка ярини неозначеної якості. Була це мабуть морква помішана з бруквою або буряками. В харчівні анархістів та в якійсь другій також партійній, де ми всього по одному разу були, крім супу подано нам маленькі мисочки пішоняної каші помащеної рстинним олієм.

Взагалі в тім часі великий голод та нужда панувала в Москві, тсж на таких харчах, подараних тільки раз в день, ми ще більше послабли та змарніли. Про наше прохарчування подбав проф. О. Гарасевич, який доставляв для нас потрібну скількість марок на обіди.

Ми бачили, що наше положення мало що поліпшилося, тож з великою радістю приймили ми до відома вістку, що вскорі вже виїдемо з Москви до Казані, де сформовано вишкіл решток галицького стрілецтва. Щоб ми скорше опустили негостинні мури Москви, хлопотав проф. О. Гарасевич і це йому вдалося.

В часі побуту в Москві був я декілька разів в Українськім клубі, який містився на П. поверсі Шевченківського будинку, а там можна було прочитати газети та побалакати з нашими людьми. Газети були виключно російські, а клубові відвідувачі були досить мовчазні та не входили в ширші балачки.

Мушу ще згадати, що в кілька днів по приміщенню нас в Шевченківськім будинку уладив Михайло Левицький, який приїхав недавно з Галичини, виклад про відносини в Галичині, змісту якого собі вже нині не пригадую.

Перед виїздом з Москви нас переведено до свого рода збірної станиці чи може так званого перехідного відділу в Москві, де нашу цілу партію заосмотрено в потрібні подорожні папери і ми ще цього самого дня, а було це 15/VII 1920 р. по пол., відіхали з казанського двірця до столиці тоді щойно утвореної автономної татарської радянської республіки. З нами відіхала цього самого дня також група наших стрільців з Автопанцирного дивізіону, що працювала на Ходинським хуторі. Ескортувала наш потяг сильна охорона московської ЧК.

З Москви до Казані їхали ми всього 36 годин, при опалі паровозу деревом, значиться доволі швидко як на тодішній революційний час, а треба знати, що віддалення цих обох міст виносить біля 800 верств. Подорож цю відбули ми в особових вагонах, чистих та незнищених. По дорозі харчувалися за власні гроші, а купували по найбільшій часті парене молоко, яке на стаціях можна було в довільній кількості набути.

Дня 18/VII 1920 р. прибули ми до Казані, в місті однак не задержалися довго, бо зараз відмашерували до бараків, до так званого мадярського вишколу, що лежали у віддаленні яких 10 верств від міста серед ліса, недалеко від Волги. В таборі стрінули ми около 700 до 800 галицьких стрільців, а командантом цього галицького чергового вишколу був бувший от. Стафіняк (непартійний), його адютантом чет. або пор. Трач (член компартії), заступником команданта сотн. УСС. Фрацц Кондрацький (комуніст), харчевим начальником

пор. Рожанківський, а політкомом чи воєнкомом Нагуляк. Перед ним воєнкомом галицького вишколу був артист маляр Струхманчук, якого большевики усунути за те, що вдарив якогось стрільця в лице.

Крім наших було в таборі ще трохи московських вояків та мабуть трохи Мадярів. Тут стрінули ми також кількох наших знайомих, з котрих пригадую собі суддю Коропецького, а з інших визначніших Галичан перебували тут от. Волянський, пор. Рубінгер, сот. Др. Матвій Яворський, якого тоді якраз відкомандовано до Політбюро в Москві, чим він був дуже схвилюваний та при виїзді сердечно зі своїми близькими знайомими працював в переконанні, що з Москви живий не вийде. Переїздом з Ташкенту в рідні сторони задержався в Казані Др. Івашко, що привіз зі собою з Туркестану значні припаси чаю, хліба та рижу і цими продуктами радо ділився зі своїми близькими виголоднілими та збідованими знайомими.

Вишкіл вправляв щоденно, на нас дивилися якось неохотно і ми цілими днями нічого не робили тільки купалися у Волзі та грілися на надбережнім піску до сонця і таким чином поволі приходили до сил.

Харч був слабуватий та в порівнянні з кожухівським, для нас до краю виснажених являвся чимсь надзвичайним. На сніданок діставали ми чорну каву з цукром, на обід пшоняну зупу помащену олієм і кашу, на вечерю помащену зупу з тіста і бульби, а найголовніше ми одержували денно два фунти хліба далеко ліпшого як в таборі.

Та недовго пересиділи ми коло Казані, бо одного дня по великій параді цілого вишколу, в часі якої наші сотні струнко дефілювали перед якимись військовими достойниками казанської військової округи, нас завагоновано в два величезні та довжезні потяги, що підіхали аж під табор і ми відіхали до Харкова. Перед виїздом на вимогу команди міста Казані призначено наших суддів Сиротюка, Бриковича, Дра Слюзара і ще двох старших, яких назвищ не пам'ятаю, до бюрової роботи в міській управі, але вони просилися, що не рміють по російськи і татарськи, і вкінці відіхали разом з нами.

Ми їхали вздовж Волги через Пензу, Самару, опісля через Купянськ, Острогожськ і добилися дня 26/VII 1920 р. до Харкова, де наші команданти одержали наказ їхати до Жмеринки в розпорядження Галицького Ревкому. З Харкова через Полтаву, Кременчук, Єлисаветгород, Одесу, Бірзулю, Вапнярку ми приїхали по 14-дневній утяжливій подорожі до Жмеринки, де застали Галицький Ревком на чолі з Затонським, який примістився в потягу на стації. Подорож ця сильно нас усіх перетомила, бо ми їхали в найгорячіший час у переповнених, вантажних вагонах, в яких не було чим дихати.

В Гал. Ревкомі були тоді Володимир Затонський, Хведір Конар-Палащук, Др. Козоріс і його брат учитель, проф. Смุลка, з Рогатина, Козій і багато інших Галичан.

По нашій приїзді до Жмеринки, комісар Нагуляк по порозумінню з Гал. Ревкомом, заявив

нам на мітіngu, що ми усі поїдемо дальше до Винниці до Кримських касарень і дійсно ще цього самого дня, а може на другий, оба наші потяги відїхали до Винниці. Опісля довідався я, що з Винниці вивезено з невідомих мені причин, більшу кількість наших Галичан до концентраційного табору в Харкові. Між іншими вивезено хор. Клима Прокоповича, сотн. Зіше Кунке, Стефана Гуру, Оробця, бувших кожухівських в'язнів, а надто Олійника, Богдановича, Примака (бувшого команданта ОВК. в Коломиї), Константина Курмановича, Льва Цімерманна та ще деяких. Про дальшу їх долю не маю що сказати, бо нічого не знаю. Знаю тільки, що пізніше звільнено сотн. Зіше Кунке, який ще в 1923 р. перебував у Львові при вул. Петра ч. 4, де був завідателем складу дров.

Я вже до Винниці більше не поїхав, бо залишився на власне ризико в Жмеринці. Тут примався я до якоїсь роботи при Гал. Ревкомі, а опісля переїхав в Тернопіль, де і залишився, бо хотів за всяку ціну скінчити з тим вічним балайсуванням між життям і смертю в часі воєнного комунізму на Україні.

В часі мого кількаденевого побуту в Жмеринці мав я нагоду бути на великім мітіngu, що відбувався в кінотеатральній салі у „вишневім садку“. Головним референтом на тім вічу, уладженім для населення і нечисленних червоноармійців, був голова Галревкому Затонський, який широко розводився про європейську політику в західніх краях Європи, про політику совітів в радянській республіці і її становище в міжнароднім кру-

говороті подій, про успіхи червоної армії на противранглівським та польським фронтах, зазначив, що воєнне положення радянських військ на протипольським боєвищі дуже добре, що совіти в скорім часі принесуть визволення широким робітничим і селянським масам Галичини. Промова його, виголошена в російській мові, перепоена була великим завзяттям, бадьорістю і вірою в остаточну перемогу червоної армії, яка своїм дальшим походом на захід потрафить викликати всесвітню пролетарську революцію. І дійсно воєнна ситуація червоної армії була в тому часі корисна, бо полудневе крило її фронту переходило поза Золочів і наближалось до Львова, а північне крило загрожувало Варшаві і ці успіхи давали Затонському повне право вірити в перемогу совітів. Говорив Затонський більше як дві години, а опісля відповідав ще з годину на письменні запити, які передавали йому на карточках учасники мітингу. Між іншими розводився він широко над справою унормовання жидівського питання в межах Радянського Союзу. Про українську справу ніхто бесідника не інтерпелював та він про це ані словом не згадав.

XI.

Зараз на другий день по наших звільненню з табору в Кожухові значиться 11/7 1920 р. ЧК. вивезла ще дальших 10, або 11 наших старшин до Архангельська, а між ними також сотн. ветер. Бородієвича. Призвища інших вивезених мені невідомі. В таборі залишилося тільки 7 Галичан, а саме ген. 1). Микитка, сотн. К. Л., сотн. М. Капуста, от. Осип Букшований, Тарас Франко, хор. Апостол та Гаврилів, гімназіяльний учитель зі Станиславова, а може з Коломиї, який лежав в тім часі хорити в таборовім лазареті, а крім них мала кількість російських старшин білих армій і задержані в дорозі зі Сібіру австрійські Німці, що вертали до рідного краю, а яких приміщено в таборі вже по наших освободженню.

Ген. О. Микитку доставлено до табору з Францом Дворжаком десь около 20 травня 1920 р. і він замешкав в бараці ч. 7., де в більшости приміщені були російські старшини — полонені. З його оповідання ми довідалися, що він довший час перебував в Бутирській тюрмі в Москві, де сидів також ген. Ціріц, який з причини хвороби мусів залишитися в тюремнім лазареті так, що він у Кожухівськом таборі ніколи не був. Ген. Микитка витерпів багато в тюрмі, з ним обходилися дуже строго, подавали йому поганий і зіпсутий харч,

а також вкрали йому останній коц і плащ, так, що він лишився тільки в щоденнім знищенім одязі. Він не раз висказував свій погляд, що всі річи забрано йому нарочно, щоби в зимі він згинув від зимна. Тому Ген. Микитка в часі свого побуту в таборі відмовляв собі тих мінімальних порцій цукру, які ми одержували денно, а заощаджений цукор передавав до продажу в місто, надіючись за ці гроші купити собі старий якийсь плащ на зиму.

Можу з цілою рішучістю і згідно з правдою ствердити, що протягом місяця червня 1920 р. найменше 2—3 рази приїздили до ген. Микитки з Москви представники ВЧК. а може також і військових установ, які ген. Микитці пропонували обняти визначну команду над червоним корпусом, спершу навіть на західнім фронті, а опісля в загіллі і переконували його, щоб він це становище приймив. Та ген. Микитка за кожним разом заявляв, що цієї пропозиції не приймає, бо він волих бути стрільцем в своїй армії як генералом в червоній. Як дальший мотив відкинення оферованої йому посади подав ген. Микитка отверто, що він не признає влади совітів і за ніяку ціну служити не буде. Ці слова я сам чув, бо стояв у гурті старшин, які окружили з цікавістю вернувшого з канцелярії табору ген. Микитку та допитувались про ціл та вислід конференції. Дальше оповідав ген. Микитка, що большевики за його згоду приступити до комуністичної партії, а по тім вже тільки за згоду обняти команду над червоним корпусом на фронті зглядно в загіллі, обіцували йому по-

вернення свободи і усіх військових почесний команданта.

Дальшу долю згаданих 7 Галичан переповідаю на основі інформації сотн. К. Л.

Ген. Микитка працював в таборівім городі, підливав там ярину, полов і цілими днями там са-мітно пересиджував.

От. Осип Букинований покривав дахи бараків папою. Сотн. К. Л. провадив таборову бібліотеку, в якій була досить велика кількість книжок в різ-них мовах а саме — українські, польські, росій-ські, німецькі, одна французька, притому прова-див курс науки міжнародньої мови есперанто та курси книговодства. Тарас Франко за приміром російських білих старшин сушив хліб на сонці, робив з нього сухарі, призначені на гірші часи.

Десь з кінцем липня 1920 р. ЧК. хотіла ви-везти ще сотн. М. Капусту та хор. Апостола. Але вони прочуваючи біду, скрилися при допоміг сотн. К. Л. за під в котрімсь з бараків і пресиділи там критичний час розшуків за ними. По безуспішних пошукуваннях сторожа зложила в таборівій кан-целярії реляцію, що таких в таборі немає. Пізніше, як це викрилося, обох засуджено на кару дводнев-ної темниці, яку вони і відбули в льохах табору. Опісля обох звільнено так, що число Галичан в Ко-жухові впало до 5 люда.

В тім часі до ген. Микитки приїздили з Мо-скви ще два до три рази представники ВЧК. і вій-ськових влад і знову пропонували вищу коман-ду в червоній армії. Але ген. Микитка не хотів навіть про це слухати. В першій половині серпня

приступило до ген. Микитки двох червоноармійців зі словами „Гаспадин генерал сабірайтесь“. Ген. Микитка зібрався, спакував свої речі, пішов з ними і опісля автом відіхав до Москви, звідки вже більше не вернув. Перевезено його найімовірніше до ВЧК., де враз з ген. Ціріцом його розстріляно, бо від цього часу всякий слід за ними пропав.

Отож нестійними являються здогади Др. С. Шухевича (V том Споминів, стор. 36), буцімто ген. Микитку і ген. Ціріца розстріляно чи затоплено в часі транспорту Дніпром до Києва, що мало діятись при кінці 1920 р.

І цю маленьку групку нещасних Кожухівців відвідував О. Гарасевич, який усіми силами старався тих останніх 4 увязнених Галичан висвободити та врятувати їм життя. Між іншими сказав він сотн. К. Л., що їх діло перебрав до полагодження якийсь Кубанець з ВЧК. чи з Реввоен-Трибуналу в Москві, особистий знайомий Гарасевича, чоловік гуманний та щирий, який приїде до табору на допит і вирішить їхню долю, а децизія буде корисна. І дійсно так сталося. Слідчий перевів допит, списав протоколи і около 17/8 1920 р. усі чотири Галичани вийшли на волю та негайно виїхали на Україну, звідки згодом дісталися в Галичину.

На закінчення моєї хроніки, згадаю ще про долю двох 17-літніх юнаків, що були разом з нами в Кожухівському таборі, а саме про Омеляна Колодницького, сина сотн. Омеляна Колодницького, який помер у дорозі до Архангельська, та Ярослава Кушніра, сина судді Стефана Кушніра,

звільненого дня 10/7. 1920 р. з Кожухова. Обох цих юнаків передано тоді за стараннями проф. О. Гарасевича в опіку проф. Попова, гімназійного вчителя, який в тім часі був куратором московського пласту. Попов щиро займався ними обома, переночував їх у себе, а зараз на другий день відставив обох до літнього пластового табору, на Воробйових горах біля Москви в одній з тамошніх віль. Начальник відділу, до котрого приділено обох юнаків, називався В. Шнайдеров, який мимо того, що в часі ферій було всього 30 пластунів, виказував чисельний стан табору в скількості біля 90 люда. Це мало добрі наслідки для пластунів, що кватерували в таборі, бо вони ніколи не голодували, навпаки одержували щоденно добрий харч, про який тоді звичайним смертельникам в Москві ані не снилося. Пластуни діставали денно 2 і 1/2 фунта хліба замість приписаного 1 і 1/2 фунтового пайка, на обід досить пшоняної густої зупи з мясом, великого товстого оселедця, на снідання і підвечірок чай, а на вечерю зупу згл. кашу. З вечері з часом пластуни зрезигнували, а заступили її яблуками,, які у великих скількостях збирали в саді віллі, котру замешкували. Позатим пластуни нічого не робили, відпочивали на свіжім повітрі, ходили купатися, їздили на роверах і грали в копаний мяч. В часі ферій всі пластуни взяли участь у величезнім поході устроєнім з нагоди відкриття другого конгресу III Інтернаціоналу.

Оба наші пластуни одержали в таборі ось яку легітимацію: „Временное удостоверение действительно по 10-е августа 1920 года. Дано сіе Коло-

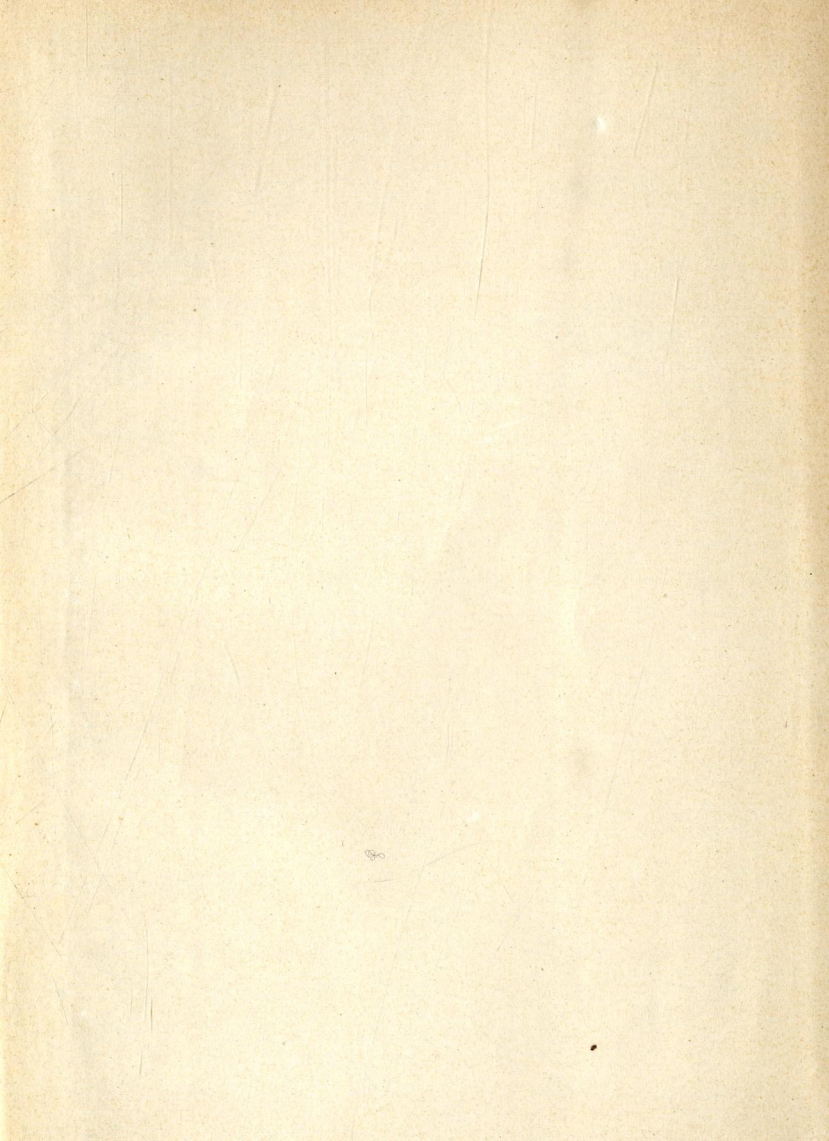
дницкий Емельян, що оп дійствітельно состоїт скаутом 1-ого Московского Отряду Скаутов, що подписями и приложенієм печаті удостоверяєтсѧ. Начальнік отряда. В. Шнайдеров мп. і Л. С. Легітимація ця давала ще і ту користь, що можна було проїхати трамваєм по знижених цінах.

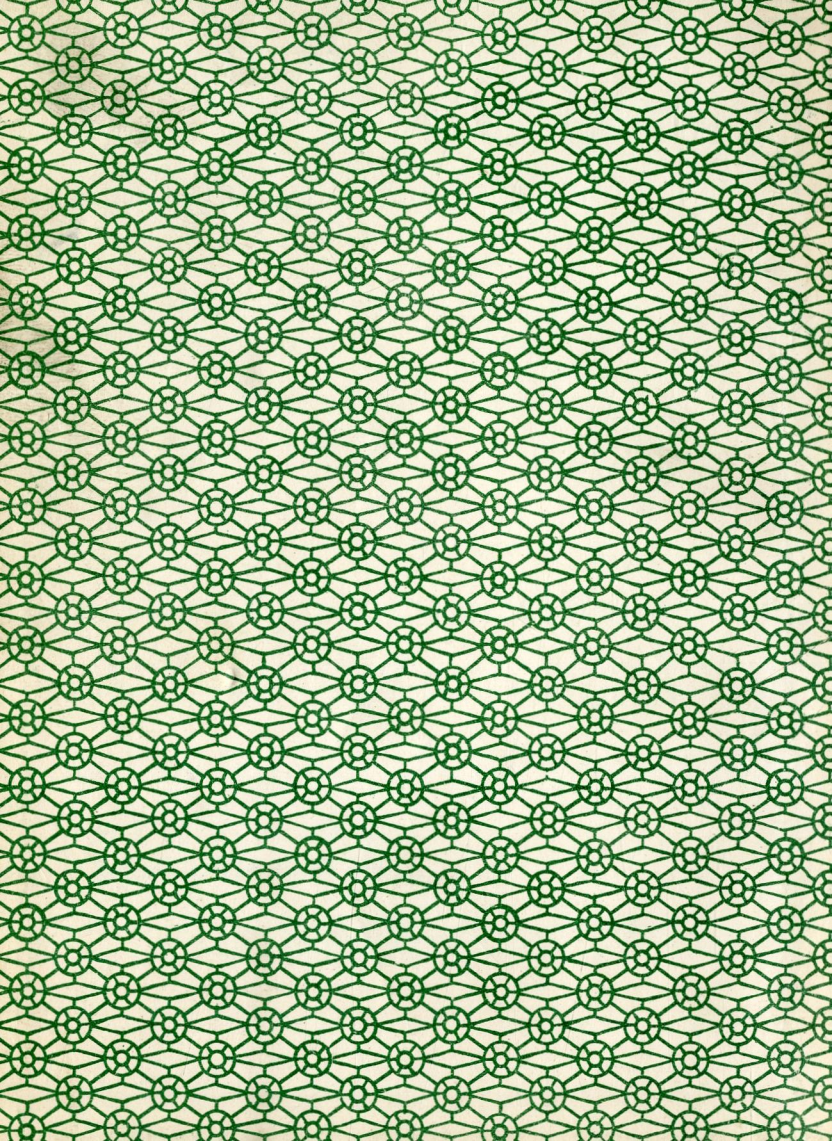
З кінцем фєрій в останніх днях серпня місяця 1920 р. опустили оба наші юнаки літний пластовий табор та перенеслися до Москви до пластової домівки московського скавту, яка знаходилася тоді при переулку званім Столєчніков, що становив бічницю Тверської вулиці. В домівці тій була пластова школа, інтернат для пластунів та театральна сая. Тому що наука ще не зачалася, пластуни порядкували домівку, чистили її та уставляли меблі.

В часі фєрій Омелян Колодницький молодший приготовлявся до іспиту до авіаційної школи і тому вчив математику та фізику. Не довелося однак обом дальше побувати в Москві. В перших днях вересня місяця 1920 р. вийшли наші юнаки до міста і переходячи попри будинок газети „Известия“ завважали найновіший бюлєтен воєнний з проти-польського фронту, з якого довідалися, що кавалєрія Будьонного займила місто Стрий. Супроти цього оба вони зараз пішли до Галбюра, де по довгих пертрактаціях з проф. О. Гарасевичем, який не хотів їх пустити, одержали дозвіл на виїзд до Києва з тим, що по приїзді до Києва можуть оба старатися про дальше позволення на поворот до Галичини. В Галбюрі оба одержали понадто посвідчення, уповажняючи до безплатного одержання

білету на проїзд до Києва II. клясою та до безплатного побору харчів в так званих „питательних пунктах“. Дня 4/9 1920 р. оба приїхали з Москви до Києва, а пізніше перенеслися до Винниці; в рідні сторони дісталися щойно в липні 1921 р.

Кінець.

РЛ 3821 ч
Зрүб (1986г)

36122

І. МНҚСЫМЧУК ҚОЖУХІВ